

Razvoj riječkog školstva u 20. stoljeću (Prilike za hrvatsko školstvo)

Berić, Emanuela

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:021623>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-26**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet u Rijeci
Odsjek za povijest

**RAZVOJ RIJEČKOG ŠKOLSTVA U 20. STOLJEĆU
(PRILIKE ZA HRVATSKO ŠKOLSTVO)**

Emanuela Berić

Rijeka, rujan 2018.

Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet u Rijeci
Odsjek za povijest

DIPLOMSKI RAD
RAZVOJ RIJEČKOG ŠKOLSTVA U 20. STOLJEĆU
(PRILIKE ZA HRVATSKO ŠKOLSTVO)

Mentor: doc. dr. sc. Andrea Roknić Bežanić

Student: Emanuela Berić

Studij: Dvopredmetni diplomski studij povijesti i filozofije – nastavnički smjer

Rijeka, rujan 2018.

SADRŽAJ

Uvod	1
I. Pregled razvoja školstva u Rijeci do početka 20. stoljeća	3
1.1. Obrazovanje u gradu do Riječke krpice	3
1.2. Talijanske općinske škole	7
1.3. Mađarske državne škole	11
II. Riječko školstvo do kraja Prvog svjetskog rata	14
2.1. Rezultati denacionalizacijske prosvjetne politike u Rijeci i okolici	14
2.2. Borba za otvaranje hrvatske škole	17
2.3. Nastavnici i učenici u ratnim prilikama	21
III. Međuratno razdoblje i prosvjeta	24
3.1. Proces uspostave talijanske vlasti u Rijeci	24
3.2. Novi val talijanizacije: riječka prosvjeta u funkciji fašizma	27
3.3. Sušak u Kraljevini SHS (Kraljevini Jugoslaviji)	30
IV. Utjecaj Drugog svjetskog rata na obrazovne mogućnosti	33

V. Poslijeratna obnova školstva	38
5.1. Razvoj i napredak riječkog školstva tijekom druge polovice 20. stoljeća	43
VI. Prema suvremenom hrvatskom školstvu u Rijeci.	47
Zaključak	50
Sažetak	51
Summary	52
Literatura	53

UVOD

Promatranje obrazovnog sustava nekog društva može puno otkriti o tome što zajednica smatra važnim u razvoju nacionalne svijesti mladih tijekom školovanja. Riječko školsko je po tom pitanju osebujno i zanimljivo još od samih začetaka. Kao jedno od rijetkih mjesta na hrvatskim prostorima koje je stoljećima nosilo obilježja multietničnog grada, Rijeka nikada doista nije bila u mogućnosti glatko provoditi jedinstvenu prosvjetnu politiku orijentiranu prema razvoju hrvatske nacionalne svijesti. Taj cilj konačno se mogao ostvariti tek pri kraju dvadesetog stoljeća, nakon osamostaljenja Republike Hrvatske. Društveno-politički utjecaji koji su se tijekom dvadesetog stoljeća izredali na prostoru Rijeke i Kvarnera bili su vrlo snažni i učinkoviti, te su ostavili svoje tragove i na prosvjetne prilike. Riječko školstvo oblikovala je germanizacija, mađarizacija, i talijanizacija prisutna pod dinastijom Habsburga, zatim fašistička opresija i podjela grada tijekom međuratnog razdoblja, te na kraju razvitak školstva u jugoslavenskom unitarističkom duhu. Rijeka je grad koji je pet puta mijenjao državopravni status u jednom stoljeću, a također i rijetki grad u kojem su se ostvarila sva tri oblika totalitarnih režima, te stoga uopće riječka povijest predstavlja vrlo složenu temu za proučavanje, a time je i razvoj riječkog školstva kompleksna tema. Izloženost dugotrajnom denacionalizacijskom procesu kroz kanale uprave, sudstva, trgovine, kulture i svekolikog društvenog života predstavljala je težak izazov za održanje hrvatske nacionalne svijesti u gradu. Stoga je put koji je hrvatsko školstvo u Rijeci prošlo od pokušaja zatiranja na samom početku 20. stoljeća do stvaranja modernog školskog sustava u devedesetima je bio težak, ali i nedovoljno primijećen. Iz tog razloga vrlo je važno pristupiti proučavanju prošlosti riječkog školstva, jer kada se može razumjeti što je Rijeka bila jučer, bolje će se cijeniti što je Rijeka danas.

Ovaj rad promatra društveno-političke okolnosti za razvoj hrvatskog školstva u Rijeci, i Sušaka prije ujedinjenja s Rijekom, iz perspektive hrvatske historiografije. Kao što je istaknuto u naslovu, naglasak u ovom radu stavljen je na analizu razvojnih okolnosti i povijesne klime u kojoj je hrvatskim školama u Rijeci i na Sušaku omogućeno ili onemogućeno djelovanje, a manje na detaljno djelovanje samih škola. U skladu s time je korištena primarna građa i sekundarna literatura. Cilj istraživanja je prikazati okolnosti koje su dugotrajno onemogućavale

ili otežavale razvoj hrvatskog školstva u Rijeci, te prikazati kako se otvorio put za formiranje hrvatskog školskog sustava u gradu u demokratskim uvjetima u kojima djeluje i danas.

Rad je podijeljen u šest većih poglavlja koja prezentiraju razvoj riječkog školstva u kronološki omeđenim periodima dvadesetog stoljeća. U prvom poglavlju je ponuđen povijesni pregled razvitka školskog sustava u Rijeci do početka dvadesetog stoljeća, koji obuhvaća postupno osnivanje obrazovnih institucija do uspostave riječkog provizorija, te zatim odvojeno promatra sustav talijanskih škola financiranih iz općinskog proračuna i sustav mađarskih škola financiranih iz državnih izvora. U drugom poglavlju promatra se stanje u riječkom školstvu na početku dvadesetog stoljeća: posljedice denacionalizacijske prosvjetne politike, napori za osnivanjem hrvatske škole u Rijeci, te položaj školstva za vrijeme Prvog svjetskog rata. U trećem poglavlju prikazano je međuratno razdoblje u kojem su se školski sustavi u Rijeci i na Sušaku odvojeno razvijali kao posljedica uspostave rapalske granice. U četvrtom poglavlju obrađuje se prosvjetni život Rijeke i Sušaka tijekom Drugog svjetskog rata. Poslijeratna obnova školstva i prosvjetni napredak u socijalističkoj Jugoslaviji prikazani su u petom poglavlju. Na kraju se u šestom poglavlju pažnja posvećuje organizaciji gradskog školstva u demokratskoj Republici Hrvatskoj.

Sekundarna literatura za povijest riječkog školstva u 20. stoljeću je vrlo opširna. U osnovi se može podijeliti na literaturu koja se dotiče riječkog školstva u sklopu šireg povijesnog konteksta, detaljnije priloge u zbornicima i članke koji se bave specifičnim aspektima školstva, te na autorske i brojne monografske knjige kojima se najčešće obilježavaju obljetnice djelovanja škola. Primarni izvori u koje spadaju spomenice škola, školski dnevници, i širok spektar školske dokumentacije koji se čuva u školskim i državnim arhivima, te razni izvori za društvenu povijest, također su vrlo brojni. U ovom radu korištena je primarna građa objavljena u knjigama i člancima, te periodička građa koja obuhvaća novinske članke iz *Novog lista* i *Glasa Istre*. S obzirom na pregledni karakter rada, njegov opseg i fokus na razvojne okolnosti, teško je obuhvatiti sve primarne izvore. Potrebna su i dobrodošla daljnja, detaljnija, i znatno opsežnija istraživanja riječkog školstva u dvadesetom stoljeću nego što ih može ponuditi ovaj rad.

I. Pregled razvoja školstva u Rijeci do početka 20. stoljeća

Poznavanje osnovnih činjenica o razvitku obrazovnih prilika u gradu od pojave prvih crkvenih obrazovnih institucija do osnivanja mađarskih škola je bitno kako bi se pravilno moglo razumjeti stanje u kojem se općenito našlo riječko hrvatsko školstvo na početku 20. stoljeća. Povijesni pregled također je bitan i kako bi se razjasnile promjene mentaliteta u Rijeci od 15. do 19. stoljeća koje su utjecale i na razvitak školskog sustava. Postavlja se pitanje zbog čega je većinska hrvatska populacija u gradu kontinuirano popuštala stranim političkim i kulturnim utjecajima istovremeno se ne boreći za svoj kulturni napredak, što je u konačnici dovelo do toga da se dominantno slavenski element u gradu s vremenom počelo tretirati kao manjinu u svim sferama života. Odgovor leži u tome što je talijanski jezik, kasnije i mađarski, postepeno iz jezika korištenog iz praktičnih razloga u trgovini, pomorstvu i administraciji prerastao u jezik koji je značio obrazovanost osobe i identifikaciju s kulturnom razvijenošću. Razvitak ovog procesa biti će temelj za kasnije argumente talijanskih pretenzija prema Rijeci nakon Prvog svjetskog rata. Ovo poglavlje prikazuje okolnosti u kojima se razvijalo školstvo u doba trgovačkog uspona Rijeke, u razdoblju prosvijećenog apsolutizma, tijekom kratkotrajne hrvatske uprave gradom, te nakon potpadanja Rijeke pod mađarsku upravu.

1.1. Obrazovanje u gradu do Riječke krpice

Skromni počeci obrazovanja u Rijeci mogu se smjestiti u sredinu 15. stoljeća. Iako je česta asocijacija na ozbiljniji začetak školstva u Rijeci dolazak isusovaca, zapravo je za svijest, trud i zalaganje pružanja prvih poduka mladeži Crkva bila odgovorna i ranije. Svećenstvo na ovim prostorima bilo je čuveno po njegovanju glagoljaštva i poznato po otporu pokušajima provođenja zamjene staroslavenske liturgije onom na latinskom jeziku, te su „popovi“ kao ljudi koji su potekli iz puka bili nosioci kulture i nacionalnog osjećaja među domaćim žiteljima. S obzirom da se za njihove potrebe obrazovanja u to doba moralo otići obrazovati daleko izvan Rijeke, često su posezali za samostalnim školovanjem svojih svećenika. Kaptolski svećenici su

znali podučavati i domaću djecu na čakavštini.¹ Prva škola koja se u takvom kontekstu spominje bila je u kaptolu (*Colegiata*) smještenom uz Crkvu Blažene Djevice Marije, o kojoj Andrija Rački piše da su nastavu izvodili stari riječki kanonici koji su podučavali na glagoljici.² Prema sačuvanim podacima Rijeka je uz još jednu talijansku školu 1455. godine tu kaptolsku školu dobila 1457. godine.³

Prvi značajniji polet riječko školstvo doživljava s datumom početka rada isusovačke gimnazije. Prva gimnazija u Rijeci otvorena a je 23. studenog 1627. godine i već na početku brojala je oko 150 učenika.⁴ Nastavnici su uglavnom bili stranog porijekla, nastavni jezik bio je latinski uz talijanski kao pomoćni jezik, dok su učenici pretežno bili hrvatska djeca koja su znala govoriti samo hrvatskim jezikom.⁵ Možemo zaključiti kako ova gimnazija predstavlja prvo mjesto provođenja denacionalizacije u riječkom školstvu. Na hrvatski se jezik već tada u gimnaziji gledalo kao na „barbarski“ jezik, te se u tom duhu nastojalo poučavati djecu. Isusovci su također 1726. godine otvorili i studij filozofije koji je u prvoj godini svoga djelovanja brojao 49 polaznika, i 1728. godine studij teologije kojeg je te godine upisalo 28 polaznika.⁶ Red isusovaca je ukinut kao posljedica crkvene reforme 1773. godine. To je značilo zatvaranje gimnazije 23. rujna iste godine⁷, ali ne i kraj te škole jer se nastava ubrzo obnovila i profesori uglavnom ostali isti. Treba još istaknuti i da su se za odgoj ženske djece brinule benediktinke u svojoj privatnoj školi za djevojčice osnovanoj 1663. godine pri njihovom samostanu.⁸ Redovnice koje su održavale nastavu bile su njemačkog i talijanskog podrijetla, te su također svojim radom doprinosile započetom denacionalizacijskom procesu u gradu.

Dok je u ostatku Europe u razvijenijim sredinama školstvo napredovalo, u Rijeci je ono dugo po kvaliteti ostalo na srednjovjekovnoj razini. Prilike su se popravile pod vladarima prosvijećenog apsolutizma, Marijom Terezijom i njenim sinom i suvladarom Josipom II. Značajno doprinosi odluka Marije Terezije iz 1770. godine kojom školstvo postaje državna

¹ Danilo KLEN, *Povijest Rijeke*, Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 1988., str. 125.

² Andrija RAČKI, *Iz prošlosti Sušačke gimnazije*, Rijeka: Adamić, 2007., str. 6.

³ Igor ŽIC, *Kratka povijest grada Rijeke*, Rijeka: Adamić, 2010., str. 31.

⁴ RAČKI, *Iz prošlosti Sušačke gimnazije*, str. 11.

⁵ Viktor CAR EMIN, „Osvrt na protuhrvatsku djelatnost isusovaca u Rijeci“, u *Rijeka: geografija, etnologija, ekonomija, saobraćaj, povijest, kultura*, ur. Jakša RAVLIĆ, Zagreb: Matica Hrvatska, 1953., str. 519.

⁶ RAČKI, *Iz prošlosti Sušačke gimnazije*, str. 23.

⁷ KLEN, *Povijest Rijeke*, str. 158, 159.

⁸ Milivoj ČOP, *Riječko školstvo: (1848. – 1918.)*, Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 1988., str. 26.

briga. U Rijeci u 18. stoljeću djeluje nekoliko novih škola: njemačka trorazredna normalna škola (1765.), talijanska četverorazredna škola (1781.), trorazredna ženska svjetovna škola (1777.) i javna škola za odgoj i obrazovanje ženske djece (1778.) koje su smještene u benediktinskom samostanu, kratkotrajno djeluje i nautička škola (1777. – 1784.), a vrši se i glazbena nastava (1779.) koja se konačno može koje desetljeće kasnije provoditi u novoosnovanoj Javnoj školi za vokalnu i instrumentalnu glazbu (Pubblica scuola di Musica vocale e instrumentale, 1820.).⁹ Promotri li se nazivi i broj razreda navedenih škola, može se doći do nekoliko zaključaka: da se počelo malo bolje voditi briga o osnovnom obrazovanju djece i obrazovanju ženske djece, za nautičkom školom prirodno nastaje potreba s obzirom na primorski karakter grada, a razvidno je i da se velika važnost pridaje glazbenoj pismenosti djece, što govori o tome koliko je glazba bitan faktor u društvenom životu grada i ljudi. Ipak, može se uočiti da u navedenim ustanovama nema niti jedne hrvatske škole, te da ostale navedene škole negativno utječu na djecu lokalnog stanovništva iz razloga što im je nastavni jezik strani jezik, talijanski ili njemački. Jedna hrvatska osnovna škola u kojoj se nastava održavala na hrvatskom jeziku otvorila se samo zakratko (1809. – 1814.) u razdoblju Ilirskih Provincija, ali s njihovim krajem ubrzo se stanje vratilo na staro kada je 1815. godine ponovno uveden njemački službeni jezik, a 1822. mađarski jezik.¹⁰ S druge strane Rječine, na Trsatu su u osnovnoj školi kao prvi učitelji radili franjevci Maksim Prašt i Karlo Maksel, od 1818. do 1822. godine, a u trsatskom svetištu također se održavao provincijski studij teologije od 1719. do 1783. godine.¹¹

Malo bolje razdoblje za razvoj hrvatskih škola slijedi nakon revolucionarnih zbivanja 1848. godine, kada se na dvadesetogodišnje razdoblje, od 1848. do 1868. uspijeva uspostaviti hrvatska uprava nad Rijekom. Riječki Gubernij dolazi pod Bansku Hrvatsku, guvernerom postaje ban Josip Jelačić, a na mjesto njegovog banskog povjerenika stiže zagrebački podžupan Josip Bunjevac u odlučnoj namjeri da promijeni stanje u gradu i ojača hrvatski utjecaj. Njegova misija se nije ispostavila lakom pošto se morao boriti s njemu nesklonim slojem gradskog patricijata koji je gledao samo vlastite interese.¹² Rijeka se od tog razdoblja nadalje mogla opisati kao

⁹ Ibid, str. 25, 26, 29, i 30.

¹⁰ KLEN, *Povijest Rijeke*, str. 207.

¹¹ Paškal CVEKAN, *Trsatsko svetište Majke Milosti i Franjevci njeni čuvari*, Trsat: Ofset tisak „Plamen“ Slavonski Brod, 1985., str. 204 i 205.

¹² Hauptmann pojašnjava njihove političke nazore i sklonosti: „Njihova domovina seže samo – „od Rječine do Kantride“. Taj tip Riječanina, „Fiumana“, koji se svjesno uživljava u svoju općinsku autonomiju u uskim granicama corpus separatuma, pun općinskog egoizma, ne osjeća se ni kulturno ni politički bliz svome hrvatskom zaleđu. To je

etnički hrvatska, kapitalno i politički mađarska, a jezično i kulturološki talijanska.¹³ Upravo zbog takve situacije i školstvo na narodnom jeziku bilo je zanemarivano. Unatoč novim izazovima germanizacije pod Bachovim apsolutizmom (1852.), u dvadeset godina koliko je Rijeka provela pod Banskom Hrvatskom djelovalo je sljedećih petnaest škola: jedanaest javnih u koje spadaju Muška župna škola (La scuola parochiale maschile, 1852.), trirazredne pučke škole u podopćinama Plase i Drenova (Le scuole popolari a Plasse e Drenova), Viša muška osnovna škola (La scuola elementare maggiore, 1781.), Viša ženska osnovna škola (La scuola elementare maggiore femminile, 1778.), Glavna hrvatska četverorazredna učiona (1862.), Niža realna škola s višom osnovnom školom (I. R. Scuola reale inferiore ed unitavi scuola elementare maggiore, 1851.), Javna pomorska škola (I. R. Scuola di nautica, 1852.), Privatna pomorsko-trgovačka škola (Collegio nautico-commerciale, 1853.), i Glazbena škola (Istituto filarmonico, 1820.); te četiri privatne škole u koje spadaju Ženska škola Vašić (Istituto femminile Wassich, 1854.), Ženska škola Lazarini (Collegio femminile Lazzarini, 1855.), Muška privatna osnovna škola M. Batestin (Scuola elementare privata di Mattia Battestin), te Privatne ženske osnovne škole sestara Shütz i sestara Juch (Scuole elementari private di sorelle Shütz e sorelle Juch.).¹⁴ Iako su samo tri od navedenih škola, u podopćinama Plase i Drenova, te Glavna učiona, bile novootvorene hrvatske škole, to je ipak predstavljalo solidan uspjeh za tadašnje hrvatsko školstvo u Rijeci pošto se svaki napor za osnivanjem i opremanjem hrvatskih škola pokušavalo što više moguće otežati od strane gradskoga vijeća. Najznačajniji uspjeh hrvatskog školstva u Rijeci u ovom periodu postignut je u radu riječke gimnazije. Zalaganjem Josipa Bunjevca uspješno se postići ne samo da se uz talijanski nastavni jezik uvede i hrvatski jezik, već su učenici mogli slušati i hrvatski jezik kao predmet. Osim toga velik utjecaj na učenike izvršio je i profesor Fran Kurelac tako što im je snažno ojačao nacionalnu svijest. Nacionalno osviješćeni učenici jednom su prilikom nažalost i nastradali jer su izazvali reakciju hrvatski nesklonih političkih struja u Rijeci.¹⁵ Kako je protuhrvatsko raspoloženje počelo sve više rasti u gradu, počeo je opadati i broj

mentalitet srednjovjekovnog partikularizma. No korijen tome ne leži u nacionalnoj protivnosti između Rijeke i zaleđa, nego je kulturno-socijalan. Ako upotreba talijanskog jezika ostaje i dalje raširena, to je s jedne strane zbog toga što je to internacionalni jezik u pomorskoj trgovini, a s druge, što još i u tadašnjim prilikama na Rijeci znači višu obrazovanost.“ Vidi u: Ferdo HAUPTMANN, *Rijeka: od rimske Tarsatike do hrvatsko-ugarske nagodbe*, Zagreb: Matica Hrvatska, 1951., str. 104.

¹³ KLEN, *Povijest Rijeke*, str. 214.

¹⁴ ČOP, *Riječko školstvo: (1848. – 1918.)*, str. 44 - 92.

¹⁵ Učenici gimnazije zahtijevali su otvaranje svoje đачke čitaonice, što su i postigli u veljači 1852. godine. Samo nekoliko dana nakon njenog otvaranja uslijedile su provokacije riječkih talijanaša i Mađara, koji su skinuli natpis

hrvatskih učenika koji su mogli upisati Glavnu hrvatsku četverorazrednu učionu. Čop kao mogući razlog tome navodi sljedeće: „Čini se da je tada trebalo mnogo hrabrosti da se netko iskaže kao Hrvat i da svoje dijete šalje u hrvatsku školu.“¹⁶ Vrijedi još spomenuti da su se u Rijeci od 1848. godine nadalje školovali učenici koji su kasnije postali poznati u hrvatskom političkom i kulturnom životu. Neka od tih imena su: Ivan Zajc, Adolf Veber Tkalčević, Ivan Fiamin, Franjo Rački, Eugen Kvaternik, Erazmo Barčić, Josip Pančić, Ivan Kobler, Antun i Ivan Mažuranić, Ivan Dežman, Ivan Črnčić, Matko Baštijan, i drugi.¹⁷ Kratkotrajnom razdoblju pozitivnih trendova po hrvatsko školstvo u Rijeci došao je kraj nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe. Ubrzo se u gradu uspostavio autonomaški školski sustav financiran iz općinskog fonda, te nakon njega i mađarski školski sustav financiran iz državnih izvora.

1.2. Talijanske općinske škole

Protalijanska politička struja u gradu došla je na svoje nakon prijevornog načina pripojenja Rijeke Mađarskoj putem falsifikata poznatog pod čuvenim nazivom „Riječka krpica“. Austro-ugarskom nagodbom iz 1867. godine došlo je do uspostave Austro-Ugarske Monarhije, za koju se nakon ovog događaja ustalio naziv Dvojna Monarhija. Nakon što su austrijski i mađarski politički krugovi postigli svoj dogovor i podijelili austrijski i ugarski dio među sobom, uslijedila je i Hrvatsko-ugarska nagodba 1868. godine. Sudbina grada Rijeke u ovoj je situaciji postala neizvjesna, budući da su ju i hrvatski i mađarski krugovi pokušavali izboriti za sebe. Car Franjo Josip I. pokušao je po ovom pitanju ostati neutralan i prepustiti da se dva sabora među sobom prijateljski dogovore kome će pripasti Rijeka. Nalijepljenim člankom 66. Rijeka je prešla u mađarske ruke i ostala pod mađarskom upravom kao *corpus separatum*¹⁸ sve do propasti

„Dačka čitaonica“ i napisali na njegovo mjesto mađarsku krilaticu „Elyen!“ (Živio!). Najgore su učenici prošli kada je na njihovu gimnaziju izvršen vandalizam od strane riječkih talijanaša i mađarona 1867. godine. Organizatori napada su demolirali učionice, uništili namještaj, kabinete i knjige. Učenici koji su u tom trenutku bili prisutni u školi morali su se dati u bijeg, a jedan je učenik pritom poginuo. Andrija Rački navodi da su učenici bježali penjući se na krov zgrade, i da je učenik smrtno stradao tako što je pao s krova. Vidi u: ČOP, *Riječko školstvo: (1848. – 1918.)*, str. 98 i 102, i RAČKI, *Iz prošlosti Sušačke gimnazije*, str. 53.

¹⁶ ČOP, *Riječko školstvo: (1848. – 1918.)*, str. 72.

¹⁷ KLEN, *Povijest Rijeke*, str. 207 i 208; ŽIC, *Kratka povijest grada Rijeke*, str. 74.

¹⁸ Riječki *corpus separatum* obuhvaćao je područje grada Rijeke s pripadajućim podopćinama Plase, Kozala i Drenova. Podopćina Plase obuhvaćala je naselja Gornje Škurinje, Donje Škurinje, Štranga, Rujevica, i Sv. Nikola.

Austro-Ugarske Monarhije. Tekst nalijepljenog dodatka koji se odnosio na Rijeku glasio je: „*U smislu prijašnjega paragrafa priznavaju se kao k teritoriju kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije spadajući: 1. Sve ono zemljište koje sada skupa s gradom i kotarom bakarskim spada županiji riečkoj, s izuzećem grada i kotara riečkoga, koji grad, luka i kotar sačinjavaju posebno s ugarskom krunom spojeno tielo (separatum sacrae regni coronae adnexum corpus) i glede kojega kao takova, posebne autonomije i na nju protežućih se zakonodavskih i upravnih odnošaja uredjenja, imat će se putem odborskih rasprava izmedju sabora kraljevine Ugarske i sabora kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije i grada Rieke obće sporazumljenje postići.*“¹⁹ Ova odredba se na postojeće stanje u školstvu u gradu odrazila tako što su protalijanski i mađaronski pripadnici gradske elite dobili „slobodna krila“ da uredi školski sustav po svojim željama i namjerama, uz svesrdnu potporu mađarskih vlasti i uglednih krugova koji su tražili prilike za gospodarska ulaganja u novostečenu luku. Rijeka se našla na početku svojeg najvećeg gospodarskog uspona uzrokovanog prodorom mađarskog kapitala, ali i najmračnijeg razdoblja za razvoj gradskog školstva u nacionalnom pogledu.

U prvim godinama poslije Nagodbe ubrzano se pristupa reorganizaciji školstva u gradu. Najprije gradske vlasti službeno preuzimaju gradske i prigradske škole 1870. godine, a zatim se 1871. godine pristupa i izradi privremenog školskog statuta, dokumenta naziva *Temeljni pravilnik za osnovne gradske muške škole grada Rijeke (Statuto fondamentale per le civiche scuole elementari maschili della citta di Fiume)* kojim se ukidaju hrvatska i talijanska osnovna škola iz vremena hrvatske uprave kako bi se osnovale nova četverogodišnja i šestogodišnja muška osnovna škola, dakako s talijanskim kao nastavnim jezikom.²⁰ Tako je Rijeka nakon niti desetljeća djelovanja ostala bez Glavne hrvatske četverorazredne učione, jedine hrvatske osnovne škole na tadašnjem gradskom području. Ono čime su, međutim, Mađari trajno doskočili dokidanju hrvatskog jezika u nastavi sve do kraja Monarhije bio je mađarski školski zakon XXXVIII. Iz 1868. godine, preciznije članci 23, 58, i 59 koji su dozvoljavali otvaranje osnovnih

Podopćina Kozala obuhvaćala je mjesta Mihačeva Draga, Brašćine, Kras, Rastočine, Belveder, Kozala, Kalvarija, Rečina, Sveta Katarina i Pulac. Podopćina Drenova obuhvaćala je naselja Grohovo, Kablari, Lopača, Proseni, Podbreg i Drenova. Podopćine su se u to vrijeme smatrale prigradskim područjem, a danas velika većina ovih naselja spada u gradsko područje Rijeke. Područje sjeverozapadno od *corpusa* pripadalo je Austriji, a Sušak je bio pod banskom vlašću u Zagrebu; vidi u: Cenni sommari sul censimento della popolazione di Fiume e suo distretto col 31. dicembre 1900. str. 7.

¹⁹ „Hrvatsko-ugarska nagodba 1868. godine“, u *Na vrelima hrvatske povijesti*, ur. Hrvoje MATKOVIĆ, Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2005., str. 205.

²⁰ ČOP, *Riječko školstvo: (1848. – 1918.)*, str. 113.

škola na materinjem jeziku naroda i nacionalnih manjina na teritoriju krune, a koji su jednostavno bili naredbama ministarstva, br. 18984 iz 1897. god. i br. 2436 iz 1901. god., stavljeni „izvan kreposti“ za Rijeku.²¹ Ovakav zakonski okvir uparen s novim gradskim Školskim statutom iz 1876. omogućio je mađarskim vlastima i njima naklonjenoj autonomaškoj protalijanskoj gradskoj upravi nesmetano provođenje zamišljene prosvjetne politike sve do početka Prvog svjetskog rata. Prve kritike legalnosti ovih dokumenata iz hrvatskih redova pojavile su se tek tri desetljeća kasnije kada se počelo s ulaganjem napora za otvaranjem barem jedne hrvatske pučke škole. Ono što je bilo zajedničko donesenim školskim statutima u Rijeci, osim činjenice da su potvrdili talijanski kao nastavni jezik, jest i ponašanje vlasti kao da imaju snagu zakona. U realnosti ti statuti uopće nisu bili zakoniti jer nisu prošli ustaljenu proceduru od prihvaćanja vlade, odobravanja skupštine i potvrđivanja kralja.²²

Do kraja 19. stoljeća na riječkom prostoru je značajno porastao broj talijanskih škola. Od osnovnih škola djelovale su Muška četverorazredna osnovna škola (La scuola elementare di quattro classi, 1871.) koja se reorganizira u Gradsku šestogodišnju mušku osnovnu školu s večernjo-nedjeljnim tečajem (Civica scuola elementare maschile di sei classi ed annessovi scuola serale domenicale, 1891.) i Viša osnovna ženska škola (La scuola elementare maggiore femminile, 1873.) koja se reorganizira u Šestogodišnju žensku osnovnu školu (La scuola elementare femminile di sei classi di via Clotilde, 1896.).²³ Ove osnovne škole bile su smještene u ulici Via Clotilde, današnji Dolac, i zgrade im je projektirao arhitekt Giacommo Zammattio, poznat po mnogim arhitektonskim angažmanima u tadašnjoj Rijeci. Muška škola bila je smještena u zgradi današnje talijanske gimnazije, a ženska škola u zgradi današnje Sveučilišne knjižnice. Osnovne škole često su se reorganizirale dodajući nove razrede prema potrebama rastućeg broja upisane djece, koju su vlasti u što većoj mjeri pokušavali privući. Na gradskom području djeluju još tri građanske škole: Muška općinska građanska škola (1891.), Ženska građanska škola (La scuola cittadina femminile, 1899.), i Škola za ženski ručni rad (La scuola industriale femminile di due corsi, 1898.).²⁴

²¹ Ibid, str. 116 i 119.

²² Ibid, str. 118.

²³ Ibid, str. 123, 126, 127.

²⁴ Ibid, str. 130, 132, 133.

Na području gradskih podopćina Plase, Drenova i Kozala započinje se s osnivanjem novih škola. U podopćini Plase reorganizirana je postojeća škola iz vremena hrvatske uprave i otvorena u novoizgrađenoj zgradi na Mlaci kao talijanska škola (1886.), koja se kasnije zbog porasta broja učenika opet seli u novu zgradu i naziva Gradska muška osnovna škola (Civica scuola elementare di via Trieste, 1900.)²⁵ Uz tu školu otvorena je i trozredna ženska škola na Mlaci (1873.) koja od 1900. godine djeluje pod nazivom Gradska ženska osnovna škola (Civica scuola elementare femminile in Plasse-Mlaccà).²⁶ U Plasama koje su prije bile ruralno područje izvan grada naseljeno pretežno lokalnim stanovništvom je nakon uspostave *corpus separatuma* kao posljedica prodora mađarskog kapitala u Rijeku došlo do ubrzanog privrednog razvoja. Prostor podopćine se pretvorio u zapadnu industrijsku zonu grada i postao odredište naseljavanja novog stanovništva talijanskog i mađarskog podrijetla. To je kao direktnu posljedicu imalo dvostruki porast stanovništva u razdoblju od 1869. do 1900. godine.²⁷ Takav porast populacije posljedično je zahtijevao i otvaranje novih škola koje su bile u mogućnosti primiti veći broj djece u odnosu na razdoblje hrvatske uprave Rijekom. Stanje u podopćini Drenova bilo je drugačije pošto još uvijek nije bila jače povezana s tadašnjim Riječkim urbanim područjem, i nije osjetila prodor mađarskog kapitala. Na Drenovi je još uvijek djelovala trogodišnja pučka škola osnovana za hrvatske uprave, u koju protalijanske vlasti nisu dugo usudile dirati, znajući da će pokušaji talijanizacije izazvati žestoki otpor lokalnog stanovništva. S druge strane, na Kozali su postojali bolji uvjeti za početke provođenja prosvjetne talijanizacije budući da je prostor podopćine bio znatno bliže urbanom području Rijeke, te su se prirodno gravitirajući stanovnici Kozale puno brže vezali uz privredne procese grada. Vlasti su isprva otezale zahtjevima mještana da im se otvori pučka škola jer bi morala biti hrvatska škola, no naponi stanovnika Kozale su uspjeli, te je ona otvorena 1880. godine i postavljen učitelj Josip Michele-Vitturi.²⁸ Pošto je nova škola bila otvorena, gradsko vijeće se posvetilo cilju postupnog potalijančivanja hrvatske djece na Kozali. Rezultati ovog pokrenutog procesa na Kozali postati će jasnije vidljivi već početkom 20. stoljeća.

²⁵ Ibid, str. 136 i 138.

²⁶ Ibid.

²⁷ Usporedba broja stanovnika u podopćini Plase za razdoblje od 1869. do 1900. godine pokazuje da je broj stanovnika narastao s 2095 na 4618 ljudi, odnosno za 120,4%. Gustoća naseljenosti na području veličine 6,08 km² povećala se s 345 ljudi na jednom km² na 760 ljudi na jednom km². Vidi izvor: Cenni sommari sul censimento della popolazione di Fiume e suo distretto col 31. dicembre 1900., str. 14.

²⁸ COP, *Riječko školstvo: (1848. – 1918.)*, str. 144.

Od privatnih škola na talijanskom jeziku u gradu je poslije 1868. godine djelovalo sedam ustanova: Privatna škola Bernardine Morović (najranije poznato djelovanje od 1873. godine), Privatna škola Marije Morović (La scuola elementare femminile privata di sei classi, 1877.), Privatna škola učiteljice Elise Faure (La scuola privata femminile di E. Faure, 1876.), Privatna škola učiteljice Marije Brentary (1880.), privatna njemačka osnovna škola (1876.), te otprije osnovane privatne škole Matije Battestinja i u samostanu benediktinki.²⁹ Sve privatne škole služile su interesima dobrostojeće gradske elite i vezivanju grada uz talijansku ili njemačku kulturu.

1.3. Mađarske državne škole

Za razliku od autonomaškog školstva financiranog iz općinskih izvora, novotvorene mađarske škole u Rijeci financirale su se iz mađarskog državnog proračuna, te su kao takve bile vrhunski građene i opremane u materijalnom i didaktičkom smislu. U početku su mađarske vlasti surađivale s protalijanskim gradskim vijećem pružajući mu podršku u prosvjetnim ciljevima, no s vremenom je došlo do stvaranja neprijateljstva između ova dva vladajuća kruga u Rijeci po pitanju školstva. Kako su se sve više ostvarivali mađarski gospodarski ciljevi u Rijeci, tako se otvarao i novi broj mađarskih škola. Mađari su u nastojanju da pretvore Rijeku u mađarski grad pokušavali privući što više djece iz talijanskih škola u svoje škole. Osim što je to rezultiralo ljutnjom talijanskih krugova i maksimalnim pokušajima zadržavanja talijanske i etnički hrvatske djece u svojim školama, sreća se okrenula te su se sada riječki talijanski krugovi nakon upisivanja djece u mađarske škole morali suočiti s istim onim procesom kojeg su i sami provodili nad hrvatskom djecom. Ubrzano su počele rasti pritužbe na mađarizaciju u školstvu – uvođenje mađarskog kao nastavnog jezika i poteškoće s učenjem mađarskog jezika u školi. Drugim riječima, talijanski krugovi odmah su se osjetili ugroženi po pitanju svoje kulture u Rijeci na kojoj su tako „naporno radili“. Usprkos njihovom otporu da djeca polaze mađarske škole,

²⁹ Ibid, str. 158. 159 i 160.

svejedno se bilježio porast broja učenika u mađarskim školama krajem stoljeća.³⁰ Ovaj prevrat od suradnje do neprijateljstva između dva prisutna školska sustava u Rijeci, obilježio je atmosferu u gradu po pitanju prosvjete do kraja Monarhije.

Mađarske vlasti su do kraja 19. stoljeća u Rijeci otvorile brojne škole koje su obuhvatile sve domene obrazovanja njima potrebne za pretvaranje Rijeke u mađarsku luku i mađarski grad općenito. Otvorene osnovne i građanske škole, koje su pretežno polazila djeca koja nisu poznavala mađarski jezik, bile su: Državna mješovita osnovna škola s četiri razreda (A fiumei magyar király Állami elemi fiú-és leányiskola, 1876.), Državna mađarska muška osnovna i građanska škola (Magyar király állami elemi és polgári fiúskola, 1880.), Mađarska državna mješovita osnovna škola Plase-Mlaka (Magyar király állami elemi fiú-és leányiskola Plasse-Mlakai, 1900.), Državna mađarska ženska osnovna škola u Rijeci (Magyar király állami leányiskola Fiume, 1880.), Mađarska osnovna škola u Plasama (1892), Državna mađarska građanska škola u Rijeci (A fiumei magyar király állami polgári fiúskola, 1884.), zajednička ustanova naziva Državna mađarska ženska građanska škola i Državna mađarska ženska osnovna škola Piazza Scarpa (A fiumei magyar király állami polgári leányiskola és a Scarpa-téri állami leányiskola, 1900.), i Državna mađarska viša srednja škola (Viša realka u Rijeci, A fiumei magyar király állami felső közepiskola, 1870.).³¹ Mađarska uprava u Rijeci uložila je velik trud u strukovno obrazovanje kadrova za potrebe svojih gospodarskih ciljeva, pa su tako do kraja 19. stoljeća u Rijeci otvorene Mađarska državna kraljevska trgovačka akademija u Rijeci (A fiumei magyar király állami kereskedelmi akadémiá, 1881.) i Državna mađarska kraljevska pomorska akademija u Rijeci (A fiumei magyar király állami tengerészeti akadémiá, 1871.).³²

Hrvatska gimnazija u Rijeci je u okruženju talijanskih i mađarskih škola teško djelovala. Suočavala se s materijalnim poteškoćama i zapostavljanjem od strane gradskih vlasti iz političkih razloga. Gimnazija se poslije uspostave mađarske uprave izdržavala iz sredstava hrvatske vlade i sabora u Zagrebu.³³ Svjetlu točku u materijalnom pogledu predstavlja selidba gimnazije u kuću kapetana Dionizija Jakovčića na Fiumari 1881. godine, pošto su prostorije nove zgrade „(...) bile

³⁰ Broj učenika je od 1889. do 1899. godine porastao s 3.484 na 5.393 učenika, odnosno za 34,17%. Vidi izvor: Statisztikai adatok Fiume városáról és forgalmáról Budapest: Magyar Kir. Központi statisztikai hivatal, 1901., str. 138 i 139.

³¹ Ibid, str. 171, 172, 175, 180, 183, 186.

³² Ibid, str. 196, 197, 199, 200.

³³ Milan MARJANOVIĆ, „Rijeka od 1860. do 1918.“, u *Rijeka: geografija, etnologija, ekonomija, saobraćaj, povijest, kultura*, ur. Jakša RAVLIĆ, Zagreb: Matica Hrvatska, 1953., str. 225.

za one prilike dosta zgodne i udobne.“³⁴ Međutim, gimnazija uspijeva djelovati u novoj zgradi tek četrnaest godina, pošto biva protjerana iz Rijeke na Sušak 1896. godine. Rački donosi opis tog trenutka i atmosfere u gradu, koji pojašnjava pod kakvim se pritiskom našla gimnazija: „Mađari i Riječani i nadalje su živo rovarili protiv naše gimnazije. Imalo se je Rijeku nasilno pomađariti a smetalo je tome (tako se je mislilo) troje: hrvatska crkva, regimenta Jelačićeva te naša gimnazija. Ono prvo dvoje nije se dalo tako lako izbaciti iz grada no lako je bilo s gimnazijom. Pogotovo je bilo lako u ono doba, kad je banovao zloglasni Hederváry, koji je rado vršio sve naloge iz Pešte a mrzio ono, što je naše. I tako mora da gimnazija i opet seli pod novi krov, sada na Sušak. Dne 1. aprila 1896. počinje obuka u novoj zgradi.“³⁵ Novu zgradu gimnazije na Sušaku projektirali su arhitekti Ludwig i Hülssner, a bila je vrhunski suvremeno didaktički opremljena.³⁶ Ipak, nakon što je hrvatska gimnazija protjerana na Sušak, na kraju 19. stoljeća u Rijeci više nije djelovala nijedna hrvatska škola. Iako su riječki talijanaši i ungarezi mislili da su si olakšali put protjerivanjem gimnazije, zapravo su joj na neki način učinili uslugu. Gimnazija se sada mogla posvetiti svom djelovanju oslobođena dvostrukog mađarsko-talijanskog pritiska s kojim se morala nositi u Rijeci, a da pritom vlasti s druge strane Rječine više nisu mogle učiniti ništa da zaustave odgajanje djece u hrvatskom duhu na Sušaku. Prvi rezultati mogli su se uočiti već u nadolazećoj atmosferi rata.

³⁴ RAČKI, *Iz prošlosti Sušačke gimnazije*, str. 53.

³⁵ Ibid, str. 54.

³⁶ Nova zgrada gimnazije gradila se 1893. i 1894. godine. Kada je započela s radom imala je dvanaest učionica, prirodopisni kabinet, kabinet fizike, kabinet za stenografiju, kabinet za vjeronauk, prostorije za radionice, knjižnicu i đačku učionicu. Dvorana za tjelovježbu (tzv. gombaonica) koja je bila planirana nije izgrađena. Iako zgrada nove gimnazije nije bila dovršena do kraja, njenom izgradnjom i opremanjem postigao se značajan napredak i osuvremenjivanje školstva na Sušaku u konkurentnim uvjetima talijanskog i mađarskog školstva koji su postojali s druge strane Rječine. Škola je u razdoblju snažne antihrvatske atmosfere bila opremljena na razini europskih velegradskih škola. Zato je opremljenost ove zgrade bitan čimbenik u borbi za hrvatsko školstvo na ovim prostorima.; Vidi u: Radmila MATEJČIĆ, *Kako čitati grad*, Rijeka: Naklada Kvarner, 2013., str. 372, 373 i 374.

II. Riječko školstvo do kraja Prvog svjetskog rata

U Rijeci i podopćini Plase trend osnivanja novih talijanskih i mađarskih škola nastavio se sve do početka Prvog svjetskog rata. Talijanizacija i mađarizacija u školstvu tekle su lakše nego u početnom razdoblju uspostave mađarske uprave, iz jednostavnog razloga što su djeca koja su se školovala početkom 20. stoljeća već bila nasljednici roditelja školovanih pod stranim utjecajima. Koncept „novog“ materinjeg jezika i „nove“ narodnosti učenika koji se morao usvojiti odgojem u školi kao cilj prosvjetne politike vlasti dao je prve rezultate. Sama ideja da bi učenici trebali prigrliti „novi“ materinji jezik bila je apsurdna, no protalijanske vlasti su bile uporne u nastojanju da taj jezik bude talijanski i nacionalnost talijanska, a mađarske vlasti da on bude mađarski i nacionalnost mađarska. Ovakva umjetna produkcija narodnosnog sastava u Rijeci koja se temeljila na principu *jezik svakodnevnog upotrebe znači izjašnjavanje narodnosti*, i interpretiranju popisa stanovništva u tom svjetlu, došla je do punog izražaja na početku 20. stoljeća i omogućila temelje za stvaranje nerealne slike etničkog sastava grada. Škole su nastavile djelovati u duhu oblikovanja Rijeke kao talijanskog ili mađarskog grada, dok je aktivnost hrvatske inteligencije u gradu obilježila neuspješna borba za otvaranje hrvatske škole. Ovo poglavlje prikazuje ta dva aspekta prisutna u riječkom školstvu do kraja Austro-Ugarske Monarhije, te životne okolnosti nastavnika i učenika u ratnom periodu.

2.1. Rezultati denacionalizacijske prosvjetne politike u Rijeci i okolici

Na početku 20. stoljeća u Rijeci je djelovao velik broj škola s talijanskim ili mađarskim nastavnim jezikom. Ohrabrene uspjehom i nedovoljno snažnom hrvatskom nacionalnom svijesću, gradske vlasti su u ovom razdoblju otvorile još nekoliko novih škola. U podopćini Plase nastavio se ubrzani porast stanovništva,³⁷ te su na njenom području otvorene tri nove škole: Trorazredna mješovita pučka škola Turnić (Civica scuola elementare alla Toretta, 1906.),

³⁷ U podopćini Plase broj stanovnika se u odnosu na 1900. godinu, kada je iznosio 4618 ljudi, povećao na 8046 ljudi 1910. godine, dakle za 74,2%. Gustoća naseljenosti narasla je na 1323 ljudi na jednom km².

Izvor: Cenni sommari sul censimento della popolazione di Fiume e suo distretto col 31. dicembre 1900., str. 14.

Gradska mješovita osnovna škola u Pehlinu (Civica scuola elementare promiscua in Pehlin, 1907.), te Četverorazredna muška i ženska osnovna škola pri sv. Nikoli u Plasama (Scuola elementare maschile e femminile di quattro classi di Plasse S. Nicollo, 1909.).³⁸ Otvaranju ovih škola se prvenstveno pristupilo kako bi se talijanizacija napokon mogla početi provoditi i na potpuno hrvatskim dijelovima provizorija kao što je bio Pehlin, ali također i kako bi se odvratio hrvatsku djecu s područja Plasa na polaženje hrvatskih pučkih škola na austrijskom teritoriju (Zamet, Kantrida) koje su bile dovoljno blizu da djeca gravitiraju k njima. Osim ovih osnovnih škola otvorena je još jedna talijanska škola, osmogodišnja srednja škola općeobrazovnog karaktera koja se zvala Viša gradska realna škola u Rijeci (La civica scuola reale superiore di Fiume, 1912.).³⁹

Od mađarskih škola otvorene su dvije nove osnovne škole, dvije gimnazije, te dvije stručne škole. Osnovne škole bile su Mađarska državna muška i ženska osnovna škola u Rijeci – Piazza Scarpa (A fiumei Scarpa-téri Magyar Király államy elemi fiú-és leányiskola, 1905.), te Mješovita mađarska osnovna škola s dječjim vrtićem na Turniću (A fiumei Toretta i magyar király államy elemi fiú-és leányiskola valamint a vele kapcsolatos államy ovoda, 1913.).⁴⁰ Nove gimnazije bile su četverogodišnja Radnička gimnazija (Munkásgimnásium) koja je kratko djelovala od 1908. do 1912. godine, te Viša djevojačka škola i ženska gimnazija (A fiumei magyar király államy felsőbb leányiskola és leánygimnázium, 1912.).⁴¹ Strukovnim školama – trgovačkoj i pomorskoj akademiji – pridružile su se trogodišnja Državna škola učenika u trgovini (Magyar király államy kereskedő Tanonciskola) koja je djelovala od 1904. do 1919. godine, te Državna mađarska kraljevska eksportna akademija u Rijeci (A fiumei magyar király kiviteli akadémia, 1912.).⁴²

Na početku 20. stoljeća podopćine Kozala i Drenova ozbiljnije su pokleknule talijanizaciji. Tome su znatno doprinijele izgradnje novih školskih zgrada na Kozali (1911.) i Drenovi (1913.) koje su sada mogle zaprimiti veći broj učenika i učinkovitije održavati nastavu u službi potalijančivanja djece. O tim promjenama na Kozali izvijestio je *Novi list*: „(...) a da ne spominjemo izgradnju velikih i lijepo uređenih škola u podopćinama kako u Drenovi i na Kozali,

³⁸ ČOP, *Riječko školstvo: (1848. – 1918.)*, str. 139, 140, 141.

³⁹ Ibid, str. 164.

⁴⁰ Ibid, str. 177, 181.

⁴¹ Ibid, str. 185, 193.

⁴² Ibid, str. 195, 196, 203.

gdje polaze školu isključivo djeca hrvatskih roditelja. Posljedica te školske strategije jest, da je gornji dio Rijeke prema Kozali, nekada posve hrvatski, na pol odnarođen, a djeca ako hoće da ih roditelji razumiju, moraju govoriti hrvatski, inače osjećaju talijanski, naobražuju se dalje talijanski, a po stanovitom otrovu, koji uštrcava i škola i ulica, zamrže narod, iz kojega su nikla i ne će da znadu hrvatsko ime.⁴³ U školi na Drenovi hrvatski jezik bio je sveden na minimum tako što je bilo dozvoljeno podučavati samo vjeronauk na materinjem jeziku učenika, a u školi na Kozali hrvatski jezik je potpuno nestao iz upotrebe. Kozala se još krajem prethodnog stoljeća počela prirodno povezivati s gradskim područjem Rijeke, a što se više Drenova vezivala uz grad, to je lakše upijala i gradski mentalitet, posljedično tome i identifikaciju s talijanskom kulturom – procesom kojim su mlađi naraštaji bili znatno otvoreniji. O tadašnjem stanju na Drenovi i stavu prema rješenju tog ozbiljnog problema izvijestio je *Novi list*: „Školske su prilike na Drenovi, kao i u ostalim riječkim podopćinama upravo strašne po naš narod. Škola talijanska pet godina po malo štrca otrov, tako da odgaja ili posvemašnji indiferentni pomladak ili pak novopečene Talijane, koji se stide hrvatskog porijekla... Držim da bi jedino sredstvo za sada bilo to, da se svijesni ljudi na Drenovi slože i traže po školskom statutu hrvatski jezik u školu u kojoj je sto postotaka hrvatske djece. Tako bi uz našu postojanost i nepopustljivost bila općina u dogledno vrijeme prisiljena, da uzdržava dvije škole: hrvatsku i talijansku, pošto je talijanska potrebna za desetak cestara i blatara ovisnim od magistrata, Sviesnim podopćinarima na razmišljanje.“⁴⁴ Za razliku od grada, na Drenovi je barem još uvijek postojala nekakva svijest i inicijativa za otporom stranom utjecaju.

U Rijeci je stanje na početku 20. stoljeća bilo puno gore iz razloga što indiferentni krugovi hrvatske inteligencije nisu od uspostave mađarske uprave činili ništa kako bi se oduprli talijanizaciji i mađarizaciji u školstvu, a široki slojevi hrvatskog puka bili su nemoćni oduprijeti se pošto je slanje djece u talijanske ili mađarske škole bilo obavezno. Dio stanovnika također se privukao i mjerama poput oslobađanja troškova školovanja učenika slabijeg imovinskog stanja, stipendiranja i omogućavanja nastavka školovanja učenika u Ugarskoj. Glavno obilježje većine pripadnika novih generacija hrvatskih učenika školovanih bilo na talijanskom, bilo na mađarskom jeziku postalo je distanciranje od svog pravog podrijetla i materinjeg jezika, osjećaj posramljenosti svojim „barbarskim“ podrijetlom i jezikom, te opredjeljenje za onaj jezik i

⁴³ „Bez hrvatske škole na Rieci“, *Novi list*, 299, 15.XII.1910.

⁴⁴ „Školske prilike na Drenovi“, *Novi List*, 207, 29.VIII.1913.

narodnost koji im se činio prikladnim u skladu s interesom i mogućnostima napredovanja u gradu, ili šire u Monarhiji. U konačnici su rezultati ovako koncipirane prosvjetne politike značajno doprinijeli i problematici interpretiranja narodnosnog sastava u Rijeci. Popisi stanovništva redovito su služili na štetu slavenskog stanovništva, ne samo u Rijeci nego i u cijeloj Monarhiji, kako se ne bi mogao dovesti u pitanje njen integritet. Kako bi se statistički umanjio broj pripadnika slavenskih nacionalnosti pribjeglo se izjašnjanju prema uporabnom jeziku (općevni jezik, Umgangssprache, lingua d'uso)⁴⁵ umjesto materinjem jeziku ili etničkom podrijetlu, što je često značilo da su se ljudi izjašnjavali prema jeziku školovanja, jeziku kojim su se služili za obavljanje djelatnosti, i slično, te posljedično tome bili prikazivani u statističkim izvještajima kao Nijemci, Mađari ili Talijani iako podrijetlom to nisu bili. Takav način interpretacije, uz *fijumanski* mentalitet⁴⁶ i velik broj talijanskih škola, pomogao je stvaranje nerealne slike Rijeke kao talijanskog grada. U ovakvim uvjetima kontinuiranog procesa intenzivne denacionalizacije bilo je izuzetno teško izboriti otvaranje hrvatske škole u Rijeci, ali u odnosu na posljednjih trideset godina 19. stoljeća pod mađarskom upravom ipak je ostala zabilježena pojava inicijative.

2.2. Borba za otvaranje hrvatske škole

Velik značaj za napredak po pitanju svijesti o nužnosti otvaranja hrvatske pučke škole u Rijeci i podizanja hrvatske nacionalne svijesti na početku 20. stoljeća općenito, može se pronaći u dolasku Frana Supila iz Dubrovnika u Rijeku 1900. godine. Nakon što je na Sušaku preuzeo

⁴⁵ Fran BARBALIĆ, „Pitanje narodnosti u Rijeci“, u *Rijeka: geografija, etnologija, ekonomija, saobraćaj, povijest, kultura*, ur. Jakša RAVLIĆ, Zagreb: Matica Hrvatska, 1953., str. 18.

⁴⁶ Fijumanski mentalitet, prisutan još iz vremena merkantilizma, označavao je nastojanje za očuvanjem posebnosti Rijeke i njenih municipalnih prava kako bi se nesmetano mogli ostvarivati trgovački interesi gradske elite. Politički gledano, širenje ovog mentaliteta pomogla je Autonomnaška stranka poznata po svojim političarima Riccardu Zanelli i Micheleu Maylenderu. Iako Statut udruge u članku 2. tvrdi da „Autonomna udruga ima svrhu: čuvanja, zaštite i promoviranja na svaki način i svakim sredstvom koje zakon dopušta, autonomiju i dotična prava koja pripadaju gradu Rijeci i njezinome kotaru, kao odvojenoga tijela pripojenoga Sv. Kruni sv. Stjepana (...)“, dakle očuvanje posebnog položaja Rijeke u sklopu Monarhije, riječkoj protalijanski nastrojenoj političkoj struji ta definicija služila je samo kao okvir za potporu provođenja njihovog bitnijeg cilja – očuvanja njihovog posebnog položaja radi osobnih interesa, očuvanja prevlasti talijanskog jezika u gradskoj upravi i školstvu, te distanciranja Rijeke od prirodno povezanog hrvatskog zaleđa i hrvatskog nacionalnog osjećaja.; vidi izvor: „Statut Autonomne udruge (Rijeka, 1900.)“, u *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842. – 1914.*, ur. Tihomir CIPEK i Stjepan MATKOVIĆ, Zagreb: Disput, 2006., str. 411 i 412.

list *Hrvatska sloga*, preimenovao ga u *Novi list* i postao njegovim vlasnikom 1901. godine, Supilo se ozbiljno posvetio borbi protiv postojećeg političkog stanja u Rijeci pokušavajući svojim listom doprijeti do što šireg broja stanovnika kojima je trebalo ojačati osjećaj hrvatske pripadnosti.⁴⁷ U tu svrhu posebno se posvetio i izvještavanju o stanju riječkog školstva. Kroz *Novi list* čitatelji su detaljno mogli pratiti napore za osnivanjem hrvatske pučke škole.

Kako bi pokušali spriječiti potpuno mađariziranje i talijaniziranje školstva u Rijeci, te zaustaviti širenje anacionalnog autonomaškog fijumanstva, skupina riječkih Hrvata 1900. godine okupila se u poseban odbor kojemu je cilj bio ishoditi od gradskih vlasti odobrenje za otvaranje jedne hrvatske pučke škole s hrvatskim kao nastavnim jezikom, kako bi se u njoj moglo obrazovati zakinutu hrvatsku djecu. Članovi tog odbora bili su barun Gjuro Vranjican-Dobrinović, Josip Bačić (posjednik), Rajmund L. Bačić (trgovac), dr. Ante Bakarčić (odvjetnik), dr. Antun Bonetić, Ignac Bonetić (posjednik), Sigismund Kopajtić (brodovlasnik i predsjednik Ugarsko-hrvatskog parobrodskog društva), Hinko Durbešić (trgovac), dr. Rikard Lenac (odvjetnik), dr. Vjekoslav Luttenberger (odvjetnik), dr. Ivan Kukanić (župnik Rijeke), Aleksandar pl. Marijašević (trgovac), dr. Bruno Medanić (liječnik), Marijan Mikuličić (Trgovac), dr. Silvestar Pallua (odvjetnik), Stjepan Perušić (trgovac), Josip Polić (kanonik), Vjekoslav pl. Rinaldi (posjednik), Gjuro Ružić (industrijalac), dr. Antun Švalba (liječnik), i Ante Šterk (posjednik).⁴⁸ Ovaj odbor je 12. lipnja 1901. godine uputio gradskom vijeću predstavku koju je *Novi list* prenesao u cijelosti, a kojom se na temelju nekoliko argumenata obrazlagalo zašto je u Rijeci potrebna barem jedna niža pučka škola koja bi se morala o trošku općine: (1) iz razloga što u Rijeci i okolici živi velik broj stanovnika hrvatskog, ilirskog i slovenskog materinjeg jezika; (2) hrvatski narod u Rijeci ima pravo da mu se omogući školovanje djece na narodnom jeziku, na temelju činjenice što plaća državni porez i općinski prirez, također i školski porez koji iznosi 5%, te spada u jednu od najjačih skupina riječkih poreznih obveznika; (3) predstavka se poziva na popis stanovništva od 13. prosinca 1890. godine kojim je utvrđen manji broj govornika talijanskog materinjeg jezika u Rijeci (13.012) od govornika hrvatskog i slovenskog materinjeg jezika zajedno (13.569); i (4) općina je dužna podignuti školu s hrvatskim kao nastavnim jezikom, prema načelu pravednosti i jednakosti, te u skladu s zakonskom

⁴⁷ MARJANOVIĆ, „Rijeka od 1860. do 1918.“, str. 245.

⁴⁸ „Za hrvatsku školu na Rijeci“, *Novi list*, 134, 14.VI.1901.

osnovom – misli se na mađarski školski zakon XXXVIII. iz 1868., članak 58.⁴⁹ Odgovor na ovu predstavku odbor je morao čekati godinu i pol dana.

Dugotrajno otezanje odgovora dalo je naslutiti da će molba biti odbijena. Tako je zaista i bilo nakon sjednice Školskog vijeća (Consiglio scolastico) kojom je predsjedavao podnačelnik Rijeke dr. Andrija Bellen, za koju je *Novi list* prenio da je „*bila živahna i dugo je potrajala jer se gospoda članovi školskog vijeća nisu mogli složiti kako da motiviraju nepravdu koju su već unaprijed odlučili da se mora nanieti riječkim Hrvatima, a to znači većini pučanstva i najjačim poreznicima na Rijeci. Ipak je na koncu školski odbor našao načina, da pljune u obraz pravici i zakonitosti, pak je zaključio, da se rečena predstavka uputi gradskome zastupstvu predlažući da bude odbivena.*“⁵⁰ Nakon što je predstavku odbilo Školsko vijeće, to je učinilo i Gradsko zastupstvo na svojoj sjednici 9. siječnja 1903. godine.⁵¹ Navedeni razlozi za odbijanje bili su: (1) smatraju da je zahtjev neosnovan i umanjio bi talijanski karakter škola; (2) članci 23, 58 i 59 zakona XXXVIII. iz 1868. godine više nemaju važnost; (3) prema školskom statutu nastavni jezik mora biti talijanski; (4) ilirski jezik je samo dijalekt a slovenski jezik se značajno razlikuje od hrvatskog, pa prema tome za preostale stanovnike hrvatskog materinjeg jezika ne treba podignuti školu jer ionako većinom poznaju talijanski; (5) hrvatski jezik nije važan za pomorske i trgovačke poslove; i (6) otvaranje hrvatske škole bi opteretilo gradski budžet.⁵² Posljednji razlog pogotovo nije imao smisla, jer kad se promotri broj djelujućih talijanskih i mađarskih škola na početku stoljeća u gradu, lako se može uočiti da ih je bilo više no što je potrebno i da troškovi otvaranja jedne hrvatske škole ne bi ugrozili gradski proračun.

Na ove razloge je Gjuro Vranjican odlučio 3. veljače 1903. godine uzvratiti žalbom na višu instancu, u kojoj se navode sljedeći prigovori Visokom kraljevskom gubernijalnom vijeću: (1) Školski statut iz 1876. godine nema zakonsku osnovu, a stavljanje članaka 23, 58 i 59 izvan važnosti i uvođenje isključivo talijanskog kao nastavnog jezika u školama je protuzakonito; (2) nazivanje ilirskog jezika dijalektom i tvrdnje da lokalno stanovništvo bolje razumije talijanski nego vlastiti materinji jezik su najobičnija obmana; (3) hrvatska populacija u Rijeci zaslužuje jednak tretman kao i populacija talijanskog materinjeg jezika jer čini najveći kontingent

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ „Proti hrvatskoj školi na Rieci“, *Novi list*, 296, 30.XII.1902.

⁵¹ Maja POLIĆ i Nela ERDELJAC, „Riječko školstvo na stranicama Novoga lista od 1900. do 1905. godine“, *Rijeka*, sv. 2, god. XVIII., str. 45.

⁵² ČOP, *Riječko školstvo: (1848. – 1918.)*, str. 212 i 213.

poreznika i posjednika nekretnina u Rijeci i riječkom kotaru; (4) službene statistike nisu potpuno točne i broj stanovnika kojima je potrebno školovanje na narodnom jeziku nije toliko zanemariv da mu nije potrebna hrvatska škola; i (5) hrvatski jezik nije zanemariv u pomorstvu i trgovini, te bi imao neprocjenjivu praktičnu korist.⁵³ No, nije poznato da je Kraljevsko gubernijalno vijeće odgovorilo na žalbu, odnosno kako izvor navodi „utok“.

Nastupilo je sedam godina zatišja dok napori za osnivanjem hrvatske škole nisu ponovno zaživjeli. Ovog puta se pokušalo s idejom osnivanja privatne hrvatske pučke škole s pravom javnosti, za što nije bilo zakonskih prepreka jer je osnivanje takve škole dozvoljavao stavak 16 spomenutog zakona XXXVIII.⁵⁴ Nositelj nove inicijative postao je Erazmo Barčić. Na njegov poticaj se 19. listopada 1909. održao sastanak oko nove akcije za hrvatsku školu u Rijeci, na kojem je istaknuo da su svi pokušaji riječkih Hrvata pokretani u skladu sa zakonskim pravima propali, te se raspravom oko poduzimanja novih mjera razvio zaključak da se „(...) *odmah mora početi raditi, da se podigne škola, koja bi bila uzdržavana iz dobrovoljnih prinosa i darova samih Hrvata.*“⁵⁵ Osnovan je novi odbor u kojeg su jednoglasno odabrani članovi: Erazmo Barčić, dr. Ante Bonetić, Augustin Bursan, Milan Gremer, dr. Rikard Lenac, dr. Bruno Medanić, dr. Julije Morgan, Gjuro Ružić, i Frano Supilo.⁵⁶ Na Sušaku je ubrzo osnovano Društvo „Ljudevit Gaj“ kojemu je glavna zadaća bila brinuti se za podizanje hrvatskih škola, najprije u Rijeci i okolici, i prikupljati novčana sredstva za osnutak hrvatske pučke škole. Društvo se angažiralo oko skupljanja priloga i donacija u cijeloj Hrvatskoj, ali na koncu ipak nije uspijevalo skupiti dovoljno sredstava. Tomu je kumovala i društvena pojava o kojoj se raspravljalo na glavnoj godišnjoj skupštini društva održanoj 31. ožujka 1912. godine: „*Žalosna je okolnost, što imademo silu bogataša koji bi mogli dati nešto za osnutak hrvatske škole na Rieci a ne daju ništa ili vrlo malo... Kad bi svaki od one stotine bogataša dao po 500 K, imali bi za hrvatsku školu lijep kapital od 50.000 Kruna. Ali naprotiv mi smo sami ostavljeni, prepušteni na siromašniji dio naših ljudi, koji teško osjećaju ako izdaju 10–20 Kruna.*“⁵⁷ Dakle, pripadnici imućnijih riječkih i hrvatskih slojeva društva nisu odlučili pomoći rad Društva, dok su donacije stizale od puno skromnijih građana. Društvo se također obratilo i Hrvatskoj vladi od koje nije dobilo odgovor, o

⁵³ „Za hrvatsku školu na Rieci“, Novi list, 28, 5.II.1903.

⁵⁴ „Osnutak hrvatske pučke škole na Rieci“, Novi list, 207, 1.IX.1909.

⁵⁵ „Za hrvatsku školu na Rieci“, Novi list, 248, 19.X.1909.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ „Glavna skupština društva „Ljudevit Gaj““, Novi list, 79, 2.IV.1912.

čemu je također izvijestio isti novinski članak.⁵⁸ No, uskoro su ratne prilike onemogućile djelovanje Društva „Ljudevit Gaj“.

Franjo Supilo je bio glavni oslonac i podrška pokretu za hrvatsku školu u Rijeci. Njegov list detaljno je ispratio uložene napore riječkih Hrvata i približio ih širem sloju ljudi. Supilo je i sam nastojao utjecati na šire čitateljstvo. Upućivao je roditelje na dužnost⁵⁹ da kao pravi riječki Hrvati i patrioti trebaju slati svoju djecu u hrvatske škole na Sušaku.⁶⁰ Ipak, to nagovaranje nije ispalo lakim zadatkom. Razlozi i izgovori koji su stajali iza odluka hrvatskih roditelja bili su dvojake prirode: stanovništvo slabijeg imovinskog stanja smatralo je da njihova djeca neće moći na Sušaku uživati pogodnosti koje im se nude u riječkim školama i da im oni neće moći priuštiti knjige i pribor, a drugi roditelji su smatrali da su škole na Sušaku previše udaljene, što je zaista bilo točno za podopćine Plase i Drenova, ali s druge strane nije bio dovoljno opravdan izgovor za stanovnike koji su živjeli na Brajdi ili još bližim dijelovima grada.⁶¹ Supilo je od svog dolaska u Rijeku uspio uspostaviti suradničku vezu sa svojim čitateljima koji su ga izvještavali o metodama provođenja talijanizacije i mađarizacije, te provesti svoj naum za širenjem hrvatske nacionalne svijesti među stanovništvom.⁶²

2.3. Nastavnici i učenici u ratnim prilikama

Početak Prvog svjetskog rata 1914. godine donio je nove neprilike Rijeci. Na gospodarskom planu rat je označio prekid dotadašnjih životnih i trgovačkih tokova u gradu. Došlo je do prestanka pomorskog prometa i zamiranja luke, koja se upotrebljavala uglavnom za potrebe vojske. Industrija je također stagnirala, poduzeća su zapadala u stečaj, a mnogi radnici

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ „Žalosna pojava“, Novi list, 248, 7. IX.1904.

⁶⁰ Na Sušaku osim protjerane gimnazije djeluje još nekoliko škola osnovanih u drugoj polovici 19. stoljeća. Osnovna škola koju mogu polaziti muška djeca osnovana je 1875. godine. Nešto kasnije, 1879. godine, otvorena je i osnovna škola za djevojčice. Viša djevojačka škola otvorena je na zahtjev općinskog poglavarstva 1898. godine. Uz mušku pučku školu 1889. godine počinje djelovati i šegrtska škola. U zgradu sušačke gimnazije još se pridružuju 1910. godine trgovačka akademija i ženska realna gimnazija, te realka 1913. godine.; vidi izvore: Andrija RAČKI, *Povijest grada Sušaka*, Rijeka: Skupština općine Rijeka, 1990., str. 148, 149, i 150; RAČKI, *Iz prošlosti Sušačke gimnazije*, str. 54.

⁶¹ POLIĆ i ERDELJAC, „Riječko školstvo na stranicama Novoga lista od 1900. do 1905. godine“, str. 46 i 47.

⁶² Ibid, str. 48.

ostajali su bez posla. Kako se rat približavao kraju tako je na širem riječkom području rasla oskudica hrane i pojava bolesti. Život je domaćem stanovništvu bio značajno otežan u odnosu na predratno razdoblje.

Na političkom planu postalo je prilično jasno da se Austro-Ugarskoj Monarhiji približava kraj ako se nađe na gubitničkoj strani rata i ne pristupi se ozbiljno rješavanju problema njenog unutrašnjeg ustrojstva. Stav vladajuće dinastije bio je konzervativan i krut: „Vrhovi Austro-Ugarske ni u vrijeme unutrašnje krize zbog iscrpljenosti ratnim naporima nisu pokušavali osigurati lojalnost političkih snaga nenjemačkih i nemađarskih naroda tako da bi obećali nakon završetka rata preustroj državnog uređenja koji bi značio odustajanje od dualizma i pristajanje na rješenje „nacionalnog pitanja“ u Monarhiji. Naznake takvih ponuda došle su tek podkraj rata, kada je već bilo kasno.“⁶³ Hrvatski političari su s druge strane znali da se hrvatskim zemljama ne piše dobro neovisno o tome koja strana u ratu će odnijeti pobjedu: ako to budu Centralne sile, u Austro-Ugarskoj će njemački element nastaviti dominirati, a hrvatske zemlje će ostati u dotadašnjem podređenom položaju; ako to budu sile Antante, hrvatskim zemljama prijete značajni teritorijalni gubici. Naime, otkako je Italija 1915. godine tajnim Londonskim ugovorom ušla u rat na stranu Antante u zamjenu za obećane teritorije na Istočnom Jadranu, postalo je jasno da se njene iredentističke pretenzije nisu ugasile. Rijeka se u toj fazi nije osobito spominjala, ali kada se na kraju rata njeno pitanje internacionaliziralo, također je postalo jasno da Italija ozbiljno misli uključiti i Rijeku u svoj teritorij. Riječki iredentistički i protalijanski krugovi maksimalno su se trudili naglašavati pravo „talijanske“ Rijeke na samoopredjeljenje, s ciljem da si olakšaju željeni put priključenja Rijeke Italiji. Kako bi hrvatski političari izbjegli po svoju zemlju neugodne ishode rata, okrenuli su se smjeru rješavanja nacionalnog pitanja kroz prizmu ujedinjenja južnoslavenskih naroda Slovenaca, Hrvata i Srba. Naposljetku se ta ideja i ostvarila, nakon što je 29. listopada 1918. Hrvatski sabor proglasio prekid svih državnopravnih veza s Austro-Ugarskom Monarhijom i ulazak u novoosnovanu Državu Slovenaca, Hrvata i Srba. Nakon toga su u Rijeci uslijedila kaotična zbivanja koja su obilježila početak međuratnog razdoblja.

Kako su se u navedenim gospodarskim i političkim okolnostima snašli hrvatski nastavnici i učenici? Profesori i stariji učenici, kao i mnogi drugi muškarci u Rijeci i Sušaku,

⁶³ Nikša STANČIĆ, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb: Barbat, 2002., str. 202.

nisu mogli izbjeći mobilizaciju i odlazak na bojišta. Mnogi su dezertirali iz vojske i prebjegli u tzv. „zeleni kadar“ jer nisu bili motivirani voditi bitke za *tamnicu naroda*, a dosta ih se skrivalo na riječkom i trsatskom groblju. Atmosfera je u Rijeci postala napeta i politički obojena, zbog čega su vlasti nastojale držati pod kontrolom rastuću projugoslavensku struju. Policijski nadzor je postao učestala pojava, a ispitivanjem stanovnika Rijeke se čak utvrdilo i da „(...) velik dio onoga pučanstva koje je školovano na talijanskom jeziku i naoko talijanskom duhu i koje se dnevno služi talijanskim jezikom – diše jugoslavenskim duhom.“⁶⁴ Pritisak vlasti ipak je ostao bezuspješan u suzbijanju južnoslavenske ideje u narodu, te nije mogao izbrisati utjecaj koji je na stanovnike Rijeke i Sušaka izvršio Frano Supilo svojim djelovanjem kroz *Novi list*. Nastavnici i učenici gimnazije na Sušaku u tom su pogledu pokazali najveće zalaganje, borbenost i nacionalni duh: „(...) oni organiziraju svoj rad na širenju narodne prosvjete, otvaraju knjižnice, stalne i prijenosne, u Rijeci, Sušaku i okolici, drže tečajeve za nepismene, organiziraju apstinentski pokret, prave propagandu za novčanu pomoć Družbi sv. Ćirila i Metoda za Istru za gradnju hrvatskih škola, održavaju predavanja za široke mase, surađuju s lučkim i tvorničkim radnicima, s kojima se sastaju u sjedištu tadanje „Socijalističke stranke“.“⁶⁵ Sušačka gimnazija naglo je poprimila vrlo bitnu političku ulogu: „Od sada sušačka je gimnazija postala centar naprednog jugoslagenstva, a mnogo su tome pridonijeli i profesori gimnazije, na čelu s direktorom Matijom Marušićem (...). U svečanoj dvorani gimnazije nastavnici su održavali nedjeljama poslije podne pučka predavanja, a u riječkoj Čitaonici organizirali su predavanja i s predavačima izvana. Gotovo poslije svih tih predavanja gimnazijska je omladina davala oduška svojim patriotskim osjećajima manifestirajući jugoslavenskom bratstvu, hrvatskoj Rijeci i Istri.“⁶⁶ Iako je ovakvo davanje oduška nužno povlačilo policijske nadzore, progone, i uhićenja, učenici sušačke gimnazije ostali su vjerni svojem idealu i borbi do kraja rata, unatoč gladi, bolestima i nedaćama koje su snašle Rijeku i Sušak u ovom razdoblju.⁶⁷

⁶⁴ MARJANOVIĆ, „Rijeka od 1860. do 1918.“, str. 249.

⁶⁵ Milivoj MEZORANA, „Borba hrvatske gimnazije u Rijeci“, u *Rijeka: geografija, etnologija, ekonomija, saobraćaj, povijest, kultura*, ur. Jakša RAVLIĆ, Zagreb: Matica Hrvatska, 1953., str. 531.

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Sušačka žandarmerija usko je surađivala s mađarskom pograničnom policijom u Rijeci, što je omogućilo učinkovita uhićenja naprednih učenika gimnazije. Po uhićenju su bili pritvarani u sušački zatvor, odakle su prebacivani u riječki zatvor, a neki su završavali i u Grazu, gdje je učenik Rudolf Endlicher preminuo u tamnici. Stanju je odmagala i mađarizacija koju su vlasti tijekom rata odlučile provoditi i manipulacijom živežnih namirnica. Dok je prostor Rijeke bio dobro opskrbljivan hranom („počevši od kave pa do maslaca“), Sušak je slabašno bio opskrbljivan iz Zagreba, a područja Kantride, Opatije i cijele Istre pate od velike nestašice hrane te stanovništvo

III. Međuratno razdoblje i prosvjeta

Rijeka se nakon završetka Prvog svjetskog rata našla u nezavidnoj situaciji. Sva popuštanja stranim političkim utjecajima u prošlosti, u kombinaciji s nedovoljno razvijenom nacionalnom svijješću u gradu došla su na naplatu. Pitanje pripadnosti Rijeke se poslije rata popelo na međunarodnu razinu i moralo se riješiti međunarodnim ugovorima. Za Rijeku se intenzivno angažirala Kraljevina Italija, dok su politički krugovi Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca manje revno pristupili rješavanju problematike. U konačnici je Rijeka nasilnim putem prešla u talijanske ruke, i zadesila ju je sudbina zapostavljenog lučkog grada na rubu Kraljevine Italije, dok je Sušak nastavio napredovati preko novouspostavljene državne granice. Sušak se promatra iz razloga što je uspio sačuvati hrvatski identitet u neposrednoj blizini Rijeke. Ovo poglavlje prikazuje kako je došlo do uspostave talijanske vlasti u Rijeci, kako je uspostavljeno razgraničenje između dva grada Rijeke i Sušaka, te kako su se politička zbivanja u ovom razdoblju odrazila na školske prilike u Rijeci i na Sušaku.

3.1. Proces uspostave talijanske vlasti u Rijeci

Nakon proglašenja novoosnovane Države Slovenaca, Hrvata i Srba 29. listopada 1918. u Rijeci se već isti dan obavila primopredaja vlasti između posljednjeg mađarskog guvernera Zoltana Jekelfalúszyja i velikog župana Rikarda Lenca, predstavnika Mjesnog odbora Narodnog vijeća Države SHS za Rijeku i Sušak. Sama primopredaja protekla je mirno, i nakon što je Rijeka formalno postala dio nove države gradom se proširilo euforično slavlje. Međutim, reakcija riječkih autonomaša nije izostala. Požurili su za osnivanjem svojeg Narodnog vijeća (Consiglio Nazionale) već sutradan, 30. listopada 1918. i odmah su zahtijevali da se Rijeka mora anektirati Italiji. Njihovo narodno vijeće predstavljao je Antonio Grossich. Nakon što su mnogi Mađari trajno napustili grad, autonomaši su se pronašli u situaciji oslabljene potpore, te su se mnogi među njima dojučerašnji ungarezi okrenuli istomišljenicima u Italiji kako bi dobili vjetar u leđa.

gladuje.; vidi u: Ivo SUČIĆ, „Rijeka 1918. – 1945.“, u *Rijeka: geografija, etnologija, ekonomija, saobraćaj, povijest, kultura*, ur. Jakša RAVLIĆ, Zagreb: Matica Hrvatska, 1953., str. 277 i 278.

Talijanaši se na početku ovih euforičnih dana među riječkim Hrvatima nisu previše isticali ili vršili ozbiljnije provokacije, no promijenili su ponašanje čim su u riječku luku 4. studenog 1918. pristali talijanski bojni brod *Emanuele Filiberto* i tri razarača u njegovoj pratnji.⁶⁸ Brod je došao u riječku luku kao dio angloameričkih i francuskih savezničkih snaga koje su trebale osigurati smirivanje prilika u gradu, međutim njegova prava svrha bila je osigurati provedbu talijanskih imperijalističkih ciljeva u Rijeci – pripojiti grad Italiji i oduzeti novom susjedu luku od strateške razvojne važnosti. Sljedeći dan, 5. studenog 1918. u Rijeku je s istom svrhom stigao i odred srpske vojske pod zapovjedništvom pukovnika Vojina Maksimovića, ali njihova prisutnost u gradu ostaje kratkotrajna pošto već 17. studenog na prijevaru bivaju protjerani u Kraljevicu.⁶⁹ Isti dan odredi talijanske vojske predvođeni generalom Enricom Di San Marzanom na silu su oduzeli Narodnom vijeću Države SHS vlast nad Rijekom i predali ju Talijanskom Narodnom vijeću. Talijanska vojska je zatim zaposjela Rijeku dolazeći iz četiri pravca: preko Opatije i Voloskog, iz Kastva i Matulja, niz Kozalu i Drenovu, te s Grobnika Lujzinskom cestom na Sušak.⁷⁰ Tako je u jednom danu Rijeka bila zaposjednuta s kopna i blokirana s mora. Savezničke jedinice nisu se suprotstavile talijanskoj akciji.

Nakon ovog događaja u Rijeci i na Sušaku su uslijedili dani nasilja, pljačke, razbijanja izloga, napada na civile, i gušenja bilo kakvih pokušaja protestiranja. Teror nad lokalnim stanovništvom provodili su talijanski vojnici, te sumnjivi došljaci iz Italije kojima je broj stalno rastao. Talijansko Narodno vijeće radilo je na tome da protjera što više Hrvata iz Rijeke. Stanje je uskoro postalo još gore nakon što je pjesnik Gabriele D'Annunzio 12. rujna 1919. iz mjesta Ronchi krenuo u „marš na Rijeku“. U njegovoj pratnji bilo je oko sto pedeset legionara koji su po dolasku u Rijeku krenuli s pljačkom. Nakon što je D'Annunzio proglasio ujedinjenje Rijeke s „domovinom Italijom“, a savezničke jedinice napustile grad, uslijedio je dugotrajni period nesigurnog života u Rijeci. Broj D'Annunzijeve vojnika stalno je rastao i popunjavao se novim sumnjivim ljudima. Teror nad lokalnim stanovništvom se nastavio i brzo počeo poprimiti obilježja fašističke metode: nasilno mučenje, batinjanje i mučenje ricinusovim uljem. D'Annunzio je 8. rujna 1920. proglasio riječki ustav koji je sadržavao značajke fašističkog korporativnog uređenja države, a područje Rijeke postalo je Talijansko namjesništvo Kvarnera

⁶⁸ SUČIĆ, „Rijeka 1918. – 1945.“, str. 285.

⁶⁹ Ibid, str. 286 i 287.

⁷⁰ Ibid, str. 289.

(La Regenza Italiana del Carnaro).⁷¹ D'Annunzio je pokušao proširiti vlast i na otok Krk, ali bez uspjeha. D'Annunziju je za boravka u Rijeci pošlo za rukom drastično talijanizirati grad. Hrvatima je bilo onemogućeno bilo kakvo javno djelovanje i obavljanje radnih aktivnosti. Obrazovati svoju djecu u Rijeci je za njih postao ultimatum: hrvatski učenici koji su stanovali u Rijeci nisu smjeli polaziti škole na Sušaku – ili su morali upisati talijanske škole, ili su roditelji s djecom morali iseliti na Sušak.⁷² Svi neistomišljenici našli su se u nemilosti D'Annunzijeve diktature. S vremenom su nastradali čak i riječki autonomaši predvođeni Zanellom, nakon što su se počeli zalagati za autonomnu riječku državu koja bi se oslanjala na hrvatsko zaleđe. U Italiji se počelo uviđati da je D'Annunzijevo pothvat u Rijeci otišao predaleko i njegov imidž počeo štetiti njihovom međunarodnom ugledu.

Rapallski ugovor o razgraničenju između Kraljevine Italije i Kraljevine SHS potpisan je 12. studenog 1920. godine. Njime su mnogi okupirani teritoriji ostali u sastavu Italije (Slovensko primorje, Istra, Zadar, otoci Cres, Lošinj, Lastovo i Palagruža), te je omogućeno stvaranje Slobodne Države Rijeka, čime su autonomaši u Rijeci došli na svoje. D'Annunzio se protivio ovakvom rješenju. Stoga su vlasti počele zahtijevati da napusti Rijeku, što je on odbio, ostavivši im samo izbor da ga otjeraju silom. Tako je 23. prosinca 1920. u riječku luku uplovio talijanski bojni brod *Andrea Doria* u pratnji tri razarača i manjih bojnih jedinica.⁷³ Uslijedilo je nekoliko dana borbi između talijanske vojske i D'Annunzijeve pristasa poznatih u historiografiji kao „Krvavi Božić“. Kada su borbe završile 30. prosinca 1920., poraženi D'Annunzio i njegovi arditii napustili su Rijeku početkom siječnja 1921. godine, skupa s kamionima punim opljačkanih vrijednosti.⁷⁴ Nakon ovih događaja u novostvorenoj Slobodnoj Državi Rijeci proveli su se izbori u travnju 1921. na kojima su snage odmjerili Zanellina Autonomna stranka i Nacionalni blok,

⁷¹ Regencija se temeljila na tri instituta: građanima, korporacijama, i općinama. Građani su morali biti upisani u jednu od devet korporacija: (1) industrijski radnici, poljoprivrednici, trgovci, transportni radnici, obrtnici, i sitni zemljoposjednici; (2) tehničko i administrativno osoblje privatnih, industrijskih, ili poljoprivrednih tvrtki; (3) pripadnici trgovačkih firmi; (4) poslodavci industrijskih poduzeća, poljoprivrede, trgovine i transporta; (5) javni općinski i državni službenici; (6) vodeći intelektualci: mladež, učitelji u javnim školama, učenici viših škola, arhitekti, kipari, slikari, dekorateri, glazbenici, svi koji se bave scenskim i dekorativnim umjetnostima; (7) ljudi koji se bave slobodnim zanimanjima; (8) kooperativna proizvodna, radna i potrošačka društva, industrijske i poljoprivredne kooperacije; (9) pomorci; i (10) *mistične snage naroda u vrijeme nedaća.*; vidi u: Ljubinka TOŠEVA-KARPOWICZ, *D'Annunzio u Rijeci: mitovi, politika i uloga masonerije*, Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 2007., str. 115 i 116.

⁷² SUČIĆ, „Rijeka 1918. – 1945.“, str. 295.

⁷³ Ibid, str. 297.

⁷⁴ Ukupna šteta od svih kriminalnih aktivnosti i pljački počinjenih za vrijeme D'Annunzijeve okupacije Rijeke bila je 1925. godine od strane predstavnika talijanske vlade utvrđena na vrijednost od čak 52, 285.672 lire.; vidi u: KLEN, *Povijest Rijeke*, str. 290.

sastavljen od Fašističke, Liberalne, i Demokratske stranke, koji je zagovarao aneksiju Rijeke Italiji. Riječani su radije podarili glasali za Zanellu, ne zato što su podržavali program njegove stranke, već zato što su se takvim glasovanjem izjasnili protiv aneksije. Uostalom, nakon iskustva talijanske okupacije 1918. godine i D'Annunzijeve režima mogli su se uvjeriti kako ih pod talijanskom vlašću ne čekaju dobre prilike. Zanellina Slobodna Država bila je kratkoga vijeka i teško je preživljavala. Grad je bio u lošem gospodarskom i društvenom stanju, a osim toga dolazak fašista na vlast u Italiji zapečatio je Zanellinu sudbinu. Riječki fašisti su 3. ožujka 1922. izvršili puč zbog kojeg je Zanella morao pobjeći u Kraljevicu, a odatle dalje u Zagreb i Beograd. Početkom 1924. godine potpisani su Rimski ugovori kojima su izvršene manje korekcije između granica Kraljevine SHS i Italije, a Rijeka je anektirana Italiji. Riječko područje upravno je organizirano kao Kvarnerska pokrajina (La Provincia del Carnaro di Fiume), a Rijeka je postala sjedište prefektуре (Prefettura di Fiume). Na Rječini je izgrađena granica koja je sada razdvajala Rijeku i Sušak, te označila početak odvojenih života silom političkih prilika. Rijeka je na rubu Italije bila osuđena na dva desetljeća društveno-ekonomskog propadanja, dok se Sušak nastavio razvijati kao lučki grad u Kraljevini SHS.⁷⁵

3.2. Novi val talijanizacije: riječka prosvjeta u funkciji fašizma

Talijanizacija koja je uslijedila u Rijeci u promatranom razdoblju bila je znatno radikalnija i razornijeg učinka od talijanizacije za vrijeme Monarhije. Nakon Prvog svjetskog rata u Italiji se ukinuo pojam nacionalnih manjina, te je prevladalo gledište da su svi stanovnici države talijanski državljani, što znači i da su talijanske narodnosti.⁷⁶ Tako su se nove vlasti odnosile i prema stanovnicima Rijeke. To je značilo da su hrvatski stanovnici koji su ostali u Rijeci nakon aneksije morali, bilo dragovoljno ili ne, govoriti talijanskim jezikom, talijanizirati svoja prezimena, davati djeci talijanska imena, i slati ih u talijanske škole.⁷⁷

⁷⁵ Ibid, str. 292.

⁷⁶ BARBALIĆ, „Pitanje narodnosti u Rijeci“, str. 33.

⁷⁷ Hrvatski jezik bio je zabranjen u vrijeme fašizma. Talijanski jezik koristio se u javnoj upravi i sudstvu. Obrtnici i trgovci morali su iznad svojih radnji imati natpise na talijanskom jeziku, a niti privatnici se nisu smjeli dopisivati na materinjem jeziku. Talijanska imena su najčešće davana djeci pod pritiskom tijekom krštenja, a s vremenom je došla i zabrana davanja „smiješnih“ i „nemoralnih“ slavenskih imena djeci. Prezimena su također talijanizirana pod

Školstvom je u novoustrojenoj provinciji upravljala posebno osnovana Pokrajinska školska uprava za Kvarnersko okružje (R. Provveditorato agli Studi per la Provincia Carnaro-Fiume) kojoj je sjedište bilo u Rijeci.⁷⁸ U sklopu tog tijela djelovalo je posebno nadzorništvo za riječko školstvo (R. Inspectorato Scolastico Provinciale) koje je upravljalo svim riječkim gradskim i prigradskim školama i provodilo nadzor nad nastavom i učenicima kroz manja administrativna didaktička školska okružja (Circolo didattico, Direzione didattica).⁷⁹ Kroz ove školske upravne organe vlasti su nadzirale provodi li se obrazovanje u skladu s fašističkom ideologijom. Drugi način na koji se nastojalo odgojiti učenike u fašističkom duhu sastojao se u sudjelovanju učenika u nekim od školskih ili vanškolskih fašističkih udruženja za mladež. Ta udruženja bila su: Figli della lupa (Sinovi vučice), Balila, Piccole Italiane (Male Talijanke), Avanguardisti (Predvodnici), Giovane Italiane (Mlade Talijanke), Giovani fascisti (Mladi fašisti), i Giovane fasciste (Mlade fašistkinje).⁸⁰ Cilj ovih udruženja bio je usaditi u učenike vojnički duh i imperijalističku osvajačku orijentaciju, prema uzoru na politički i vojnički starorimski mit.

Nakon što su vlasti ukinule sve mađarske škole, u međuratnom razdoblju razvio se razgranat sustav talijanskih osnovnih, srednjih i viših škola. U gradskom i prigradskom području su djelovale sljedeće osnovne škole: Muška osnovna škola „Nicolò“ na Plasama i Ženska osnovna škola „Regina Elena“ na Brajdi, Mješovita osnovna škola „Alessandro Manzoni“ na Kozali, Mješovita osnovna škola „R. Franchetti“ na Drenovi, Mješovita osnovna škola „Anita Garibaldi“ na Krnjevu, Mješovita osnovna škola „Cesare Battisti“ na Turniću, Mješovita osnovna škola „S. Francesco d'Assisi“ na Kantridi, Muška osnovna škola „Massimo d'Azeglio“ i Ženska osnovna škola „Silvio Pellico“ na Podmurvicama, Ženska osnovna škola „Majka Benediktinki“ na Podmurvicama, Ženska osnovna škola „Di Villa Italia“ na Costabelli, Muška osnovna škola „Edmondo de Amicis“ u Ulici Fiorella la Guardie, te Ženska osnovna škola „Adelaida Cairoli“ u današnjoj Studentskoj ulici.⁸¹ Od viših obrazovnih (srednjih) škola djelovale su Realna gimnazija (R. Liceo Scientifico „A. Grossich“) u Ulici Erazma Barčića, i klasična gimnazija (Liceo ginnasio Classico „Dante Alighieri“) u Ulici Frana Kurelca; dok su od

pritiskom i naredbom.; vidi u: Dragutin FRANKOVIĆ, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Zagreb: Pedagoško-književni zbor, 1958., str. 368.

⁷⁸ Milivoj ČOP, „Riječko školstvo 1945. godine i u prvim poslijeratnim godinama“, *Rijeka*, sv. 1 (god. IX.): str. 57.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Ibid, str. 58.

⁸¹ Ibid, str. 59.

viših i nižih stručnih škola djelovale: Učiteljska škola (R. Istituto Magistrale „Egisto Rossi“) u Brajšinoj ulici, Učiteljska škola majki Benediktinki (Istituto Magistrale „Sedes Sapiente“) na Podmurvicama, Tehničko-industrijska škola (Scuola quadriennale di Tirocinio industriale per meccanici elettricisti), Pomorska škola (R. Istituto Nautico „Cristoforo Colombo“) u Omladinskoj ulici, Tehnička škola (R. Istituto Tecnico-Commerciale „Leonardo da Vinci“) u Ulici Ivana Filipovića, Dvogodišnja trgovačka škola (R. Scuola Tecnica-Commerciale Pareggiata) u Ulici Senjskih uskoka, te Škola II. stupnja stručnog usmjerenja (R. Scuola secondaria di Avviamento Professionale „G. D'Annunzio“) u Ulici Senjskih uskoka i Škola II. stupnja stručnog usmjerenja (R. Scuola secondaria di Avviamento Professionale „Emma Brentari“) u ulici Dolac.⁸² Većina tih škola djelovala je u postojećim ranije izgrađenim zgradama talijanskih škola, a dio je uselio u zgrade ukinutih mađarskih škola. Iz naziva navedenih škola vidljivo je da se nastojalo što više širiti talijansku kulturu i utjecaj. Talijanske škole u Rijeci bile su dobro materijalno i didaktički opremljene, i sve su imale isti cilj kao i prije: afirmirati „talijanske“ učenike koji će zaboraviti svoje pravo podrijetlo i jezik. Nakon Drugog svjetskog rata mogle su se uočiti razorne posljedice takve talijanske prosvjetne politike, ali također i da škole ipak nisu bile toliko uspješne u namjeri iskorjenjivanja hrvatskog jezika kod učenika jer se on uspio sačuvati u tradicionalnom obiteljskom krugu, zbog čega ipak nije potpuno nestao iz Rijeke.

Život u Rijeci nije bio lak za stanovništvo nakon pripojenja Italiji. Kruta denacionalizacija onemogućavala je bilo kome tko se izjasnio kao državljanin Kraljevine SHS ili jugoslavenske narodnosti da dobije posao. Za to je bilo potrebno postati član fašističke stranke (Partito Nazionale Fascista). Tijekom dvadesetih godina članstvo je još uvijek bilo na dobrovoljnoj bazi, a tijekom tridesetih postalo je obavezno, odnosno prisilno. Članska iskaznica se zbog uvjetovanja poslom nazivala „iskaznicom za kruh“. Sve kulturne institucije koje su mogle širiti hrvatski nacionalni duh su ukinute. Hrvati nakon 3. prosinca 1928. više nisu mogli ni pokušavati slati svoju djecu u Kraljevinu SHS na školovanje jer je školovanje u inozemstvu jednostavno postalo zabranjeno.⁸³ Vlasti su nasilno poticale iseljavanje Hrvata, i naseljavale Talijane s Apeninskog poluotoka kako bi pred svjetskom javnošću mogle opravdati da su anektirani teritoriji doista talijanski, pa su se tako pridošli Talijani naselili i u Rijeku. Dok se

⁸² Ibid, str. 60.

⁸³ Darko DUKOVSKI, *Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. stoljeća (1918. – 1947.)*, Zagreb: Leykam International, 2010., str. 45.

Italija brinula kako će izgledati na međunarodnom planu, Rijeka je počela gospodarski propadati. Lučki promet značajno je opao, a vlasti nisu ni znale kako, ni htjele ulagati u riječko gospodarstvo. Samo jedan primjer toga je iznajmljivanje riječkog lučkog bazena Kraljevini Jugoslaviji za jednu zlatnu liru godišnje.⁸⁴ Sagledana u cjelini, međuratna talijanska vlast u Rijeci iznimno loše je utjecala politički, gospodarski i društveni život, pa tako i na školstvo koje se suočilo s najtežim stupnjem talijanizacije u povijesti grada i za hrvatski element u gradu bilo potpuno izgubljeno.

3.3. Sušak u Kraljevini SHS (Kraljevini Jugoslaviji)

Talijanska okupacija na Sušaku potrajala je do 3. ožujka 1923. godine.⁸⁵ U tom razdoblju stanovnici Sušaka suočili su se s jednako bahatim ponašanjem talijanskih vojnika kao i Riječani. D'Annunzio je za svojeg boravka u Rijeci držao pod okupacijom područje Delte i luke Baroš, smatrajući da pripadaju Rijeci. Nakon Rimskih ugovora ustanovila se granica koja je prolazila sredinom toka Rječine, zatim se kroz crvicu sv. Ivana Nepomuka nastavljala na zapadnu obalu Fiumare, odakle je odvajala riječki i sušački lučki bazen. Delta i luka Baroš tako su ipak ostali u sastavu Kraljevine SHS. Sušak je 23. listopada 1919. ukazom bana Hrvatske i Slavonije proglašen gradom.⁸⁶ Nakon što su se talijanski vojnici povukli Sušak je mogao mirnije nastaviti svoj poslijeratni život, sada napokon kao grad.

U razdoblju između dva svjetska rata Sušak je uznapredovao kao mjesto. Kao grad na samom rubu države nije uvijek dobivao sredstva i poticaje koji su mu bili potrebni za razvoj, ali je svejedno uspio vidljivo napredovati. Prostor Sušaka se asfaltirao i sve više popunjavao stambenim zgradama, tako da je s vremenom došlo do spajanja naselja Trsat i Sušak sa manjim urbanim cjelinama Podvojak, Krimeja, Podvežica, Strmica, Pećine, i ostalima. Nastali su i mnogi objekti važni za infrastrukturu gradske općine: Gradska vijećnica, današnja zgrada Rektorata, gradila se od 1928. do 1930. god., izgradnja Banovinske bolnice trajala je od 1931. do 1934.

⁸⁴ KLEN, *Povijest Rijeke*, str. 297.

⁸⁵ Željko BARTULOVIĆ, *Sušak 1919. – 1947.*, Rijeka: Adamić; Državni arhiv u Rijeci; Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2004., str. 50.

⁸⁶ KLEN, *Povijest Rijeke*, str. 286.

god., kompleks Hrvatskog kulturnog doma na prostoru nekadašnjeg Kortila počeo se graditi 1936. godine i dovršenje se otegnulo do 1947. god., podignuta je pravoslavna crkva sv. Đorđa, igralište Orijeat izgrađeno je 1923. god., gradila se i vojarna na Trsatu, gradsko kupalište, itd.⁸⁷ Žalosnu sudbinu doživljava jedino Trsatski kaštel koji je osuđen na propadanje i krađu preostalih umjetnina. Što se tiče razvoja sušačke luke vrijedi spomenuti da je postala jedna od najvažnijih luka u državi, te postupno preuzela primat na mediteranskom tržištu drvne građe. U usporedbi s Rijekom, na Sušaku se znatno više gradilo, trgovalo, i ulagalo.

Na prostoru Sušaka i njegove okolice su u međuratnom razdoblju djelovale sljedeće škole: osnovna škola u centru Sušaka, osnovna škola na Trsatu, osnovna škola na Podvežici, Muška i Ženska realna gimnazija, Trgovačka akademija, Građanska škola na Pećinama, Muzička škola, Muška zanatska škola, Produžna stručna škola, osnovna škola u Dragi, te osnovna škola u Kostreni sv. Lucije i osnovna škola u Kostreni sv. Barbare.⁸⁸ Može se uočiti da je na Sušaku poprilično manji broj škola nego u Rijeci, te da njihov izbor omogućuje znatno suženije pravce napredovanja učenicima nakon što maturiraju u odnosu na talijanski sustav škola u Rijeci, no navedene škole su ipak uspjele solidno pokriti prostor Sušaka i okolice ako se uzme u obzir da su i udaljeniji dijelovi Sušaka poput Drage, Podvežice, i Kostrene imali vlastite osnovne škole.

Jedan od razloga kojim se može objasniti zašto na Sušaku nije došlo ozbiljnijeg napretka u pogledu školstva je činjenica da se u Kraljevini SHS razvoj prosvjete općenito nije našao visoko na listi prioriteta. Nastojalo se postići da djeca završe barem osnovno obrazovanje, a srednje i visoko obrazovanje nije bilo smatrano bitnim. Jedino do čega je vladajući sloj Kraljevine SHS držao bilo je provođenje specifične obrazovne politike, kako navodi Franković: „Zadatak škole bio je – odgojiti omladinu u duhu „narodnog jedinstva“, vjernost i odanosti Kralju, dinastiji Karađorđevića i otadžbini. Škola je djeci već od najranije dobi utuđivala parolu o jednom „troimenom“ narodu. Pod tim plaštem velikosrpska buržoazija nastojala je putem škole ostvariti svoja nastojanja oko likvidiranja nacionalnih i ekonomskih težnji pojedinih naroda Jugoslavije, kako bi ih lakše podvrgla pod svoju vlast. Njoj nije bilo u interesu šire obrazovanje narodnih masa, što znači da su djeca radnika i seljaka trebala dobiti samo osnove obrazovanja

⁸⁷ ŽIC, *Kratka povijest grada Rijeke*, str. 146 i 147; KLEN, *Povijest Rijeke*, str. 297, 313, 314 i 316.

⁸⁸ KLEN, *Povijest Rijeke*, str. 315.

kroz osnovne škole, prožete vladajućom ideologijom.“⁸⁹ Nakon uspostave Šestosiječanjske diktature (1929.), pogurivanje tog unitarističkog duha se brzo ozakonilo.⁹⁰ Tako se školstvo na Sušaku ipak nije moglo nesmetano razvijati, jer iako obrazovanje na narodnom jeziku više nije bilo blokirano kao u prošlosti, pojavio se novi politički uvjetovan teret na učenike. Osim ovog aspekta, učenici u Kraljevini Jugoslaviji, pa tako u učenici na Sušaku, nisu bili osobito zbrinuti u materijalnom pogledu, pa im je stoga bilo teže obrazovati se. Nisu se dijelile stipendije kao oblik potpore,⁹¹ a siromašnija djeca ovisila su o donacijama crkve i dobrotvornih društava. U takvim uvjetima realno se nije ni moglo očekivati nekakav ozbiljniji razvoj školskog sustava na Sušaku. Nažalost, i ovako teški uvjeti uskoro će se drastično pogoršati početkom Drugog svjetskog rata.

⁸⁹ FRANKOVIĆ, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, str. 308.

⁹⁰ Primjerice „Zakon o narodnim školama“ od 5. veljače 1929. definira narodne škole kao državne ustanove koje imaju zadatak „(...) da nastavom i odgojem u duhu državnog i narodnog jedinstva i vjerske trpeljivosti spremaju učenike za moralne, odane i aktivne članove državne zajednice (...)“. Franković to komentira kao zadatak odgajanja vjernih i poslušnih podanika.; vidi u: FRANKOVIĆ, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, str. 330.

⁹¹ Ibid, str. 337.

IV. Utjecaj Drugog svjetskog rata na obrazovne mogućnosti

U ovom poglavlju prikazano je kako se tijekom Drugog svjetskog rata na riječkom području odrazio na prosvjetne prilike. Najprije će se pojasniti ratna zbivanja i politička pozadina na području Kraljevine Jugoslavije, te kako su se odrazila na lokalnu razinu. Zatim će se opisati kako se rat na Kvarneru priveo kraju, te prijeći na stanje u školstvu. Okupiranom Sušaku će pritom biti posvećena veća pažnja s obzirom na ulogu koju je tijekom rata odigrao u očuvanju nacionalne svijesti i doprinosu Narodnooslobodilačkoj borbi (NOB-u).

Kraljevina Jugoslavija je već na početku Drugog svjetskog rata (1939.) dobila svoje mjesto u Hitlerovom nacističkom planu Velikog gospodarskog prostora (Grossraumwirtschaft), skupa s Mađarskom, Rumunjskom, Bugarskom, i mogućim proširenjem na Grčku i Tursku.⁹² Na proljeće 1940. godine Njemački Reich je okupirao Poljsku, Dansku, Norvešku, Belgiju, Nizozemsku, i Luksemburg. Do proljeća 1941. godine Trojnom paktu pridružile su se Španjolska, Mađarska, Rumunjska, Slovačka i Bugarska. Nakon toga izvan rata i Trojnog pakta na europskom kontinentu ostale su samo Švicarska, Švedska, i Kraljevina Jugoslavija, koja je pristupila paktu 25. ožujka 1941. znajući da se ne bi mogla obraniti od Hitlerovog napada.⁹³ U Kraljevini je taj postupak nakon dva dana doveo do puča kojim je na čelo vlade došao general Dušan Simović, zbog čega je Hitler ipak odlučio krenuti u osvajanje Jugoslavije. Napad na Beograd je započeo 6. travnja 1941. a njemačke postrojbe su već 10. travnja umarširale u Zagreb, nakon čega je Slavko Kvaternik izdao proglas o stvaranju Nezavisne Države Hrvatske (NDH) na čelu s poglavnikom Antom Pavelićem. Ovaj kratkotrajni *Travanjski rat* završio je kapitulacijom 17. travnja i bijegom većeg dijela jugoslavenske vlade u London. Pavelić je Rimskim ugovorima potpisanim 18. svibnja ustupio Italiji veći dio Dalmacije, Šibenik, Trogir, Split, i Sušak.⁹⁴ Time su talijanske teritorijalne pretenzije ponovno bile zadovoljene.

Istog dana kada je proglašena Nezavisna Država Hrvatska talijanski vojnici pristupili su okupiranju Sušaka, koji je ostao pod njihovom kontrolom do kapitulacije Italije 1943. godine.

⁹² Darko DUKOVSKI, *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća. II. dio (1914. – 1999.)*, Zagreb: Alinea, 2005., str. 147.

⁹³ Dušan BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb: Golden marketing, 1999., str. 121.

⁹⁴ *Ibid*, str. 123.

Mnogi riječki fašisti nakon toga pobjegli su u Italiju, ali riječko i sušačko područje ostalo je i dalje okupirano od strane njemačke vojske koja je proglasila operativnu zonu Jadransko primorje (Adriatisches Küstenland). Sjedište zone nalazilo se u Trstu, a sama zona bila je podijeljena na furlansku (Udine), gorišku (Gorica), tršćansku (Trst), istarsku (Pula), ljubljansku (Ljubljana), i riječku pokrajinu (Rijeka).⁹⁵ Za vrijeme i talijanske i njemačke okupacije na širem riječkom i sušačkom području postepeno se u tajnosti razvijao antifašistički otpor kojem su se pridružili mnogi stanovnici, između ostalog i profesori i učenici. Ispočetka je bilo teško pronaći saveznike u samoj Rijeci jer je grad bio predugo izložen procesu mađarske i talijanske denacionalizacije, lišen svih hrvatskih kulturnih institucija, a Hrvatima su bila oduzeta nacionalna prava za vrijeme fašizma ili ih je mnogo bilo prisilno iseljeno iz grada. Toj situaciji odmgli su i riječki autonomaši koji su se žestoko protivili ciljevima Komunističke partije Hrvatske (KPH), i nakon kapitulacije Italije 1943. zagovarali novu *liburnističku* koncepciju riječke države.⁹⁶ S vremenom je Narodnooslobodilački pokret (NOP) uspio skupiti veći broj pristaša i stanovništvo je masovnije pristupalo partizanima kako se rat bližio kraju. Osim napornog rada istaknutih pojedinaca članova KPH na pridobivanju novih članova i širenju antifašističkog pokreta, tome su pridonijeli i neki od najtežih zločina koje su talijanski i njemački okupatori proveli nad civilima, poput uništavanja sela Podhum i strijeljanja trinaestorice zatvorenika na Sušaku.⁹⁷ S vremenom je došlo i do suradnje domaćih i talijanskih antifašista u Rijeci i Istri, međutim ta suradnja na kraju nije bila potpuna nakon što se pokazalo kako je dio talijanskih antifašista i dalje smatrao

⁹⁵ DUKOVSKI, *Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. stoljeća (1918. – 1947.)*, str. 64 i 65.

⁹⁶ Giovanni Rubini (Ivan Rubinić) je napisao memorandum naslovljen „Rijeka prije Prvog svjetskog rata i danas s obzirom na političku aktivnost“ u kojem raspravlja zašto bi Rijeka trebala ostati organizirana kao država, te opisuje kako bi ta država trebala izgledati: „Tri zone zvat će se: jedna „Kanton Rijeka“, druga „Kanton Sušak“, a treća „Kanton (Bistrica) Slovenija“. U školama kantona Rijeke nastavni jezik bit će talijanski, u onome Sušaka hrvatski, a u slovenskom kantonu slovenski. U svakome će se kantonu učiti i ostali kantonski jezici. Dobra u kondominiju su u potpunosti željeznice, luka sa svim bazenima i uređajima, ne isključujući ni jednog, ni Brajdicu, ni Deltu, skladišta, željezničke stanice, pa će Rijeka s područjem koje joj pripada, Sušak i Bistrica s područjima koja njima pripadaju, sačinjavati jednu konfederativnu nezavisnu državu, po uzoru na Švicarsku, koja će se zvati „Liburnijska konfederacija“ ili kraće „Liburnija“. Ovaj nacrt riječke države pokazuje kako su autonomaši do samog kraja ustrajali na ostvarenju svojih interesa. Iako su u ovu ideju sada uključili i područje prirodno gravitirajućeg Sušaka i riječkog zaleđa, i dalje su ostali čvrsti u stavu da u gradu Rijeci nema mjesta hrvatskoj nacionalnoj svijesti. Memorandum u cijelosti prenosi Ivo Sučić; vidi članak: „Rijeka 1918. – 1945.“, str. 300 – 304.

⁹⁷ Talijani su 12. Srpnja 1942. spalili selo Podhum, čime su uništili 370 kuća i 124 gospodarske zgrade. Na licu mjesta su pobili 108 ljudi, a internirali su 185 obitelji sa 800 članova. Strijeljani su svi zatečeni muški stanovnici iznad 14 godina starosti, a žene i djeca su odvedeni u koncentracijske logore.

Nijemci su 10. ožujka 1945. u 5 sati ujutro na stepenicama koje danas spajaju Šetalište XIII. divizije i Kumičićevu ulicu strijeljali trinaest mladih zatvorenika, nakon čega su ostavili tijela na mjestu zločina kako bi poslužila kao primjer prolaznicima. Ovi ratni zločini poslužili su u svrhu zastrašivanja naroda od strane okupacijskih sila.; vidi: Vinko ANTIĆ, „Sušak – Rijeka i okolica u Narodnooslobodilačkoj borbi“, u *Rijeka: geografija, etnologija, ekonomija, saobraćaj, povijest, kultura*, ur. Jakša RAVLIĆ, Zagreb: Matica Hrvatska, 1953., str. 362 i 376.

Rijeku talijanskim gradom koji mora pripasti Italiji nakon završetka rata. Na II. zasjedanju Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH-a) od 12. do 15. listopada 1943. u Plaškom potvrđena je Odluka o priključenju Istre, Rijeke, Zadra i ostalih okupiranih krajeva Hrvatskoj od 20. rujna 1943., te je izabrano osam delegata iz Istre i Rijeke u hrvatsko narodno predstavništvo. Na II. zasjedanju Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ-a) 29. i 30. studenog 1943. u Jajcu potvrđena je odluka ZAVNOH-a. Međutim, iako su ratne operacije završile u svibnju 1945. godine, Rijeka će tek nakon Pariškog mirovnog ugovora 1947. godine formalnopravno pripasti Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji.

Na području Sušaka i Rijeke završne borbe između partizanskih jedinica i njemačke vojske odvijale su se od 20. travnja do 3. svibnja 1945. Njemačka vojska ustrojila je pojas obrambenih utvrda naziva *Ingridstellung*, koji se protezao u pravcu sjever-jug od Malog Snježnika, preko Glumanca, Željeznih vrata, Klane, Studene, izvora Rječine, desnom obalom Rječine do ušća na Sušaku, a njemačke trupe su pojačale i talijanska granična utvrđenja na Lubanu, Klani i Sv. Katarini.⁹⁸ Kako su njemačke jedinice uviđale da će Riječka bitka biti izgubljena za njih, tako su se potrudile počinuti što više štete pri povlačenju, pogotovo u riječkom lučkom bazenu. Kao posljedica njemačkih namjera ali i samih ratnih operacija, zračnih napada, miniranja, i direktnih borbi, Rijeka i Sušak pretrpili su velika oštećenja cjelokupne gradske infrastrukture.⁹⁹ Ratne operacije na području Rijeke konačno su prekinute 3. svibnja 1945. oko 13 h popodne. U jutarnjim satima 7. svibnja potpisana je kapitulacija njemačkih snaga.¹⁰⁰ Drugi svjetski rat na području Kvarnera je time napokon bio završen.

Ratne prilike su iznimno loše utjecale na sve segmente života, pa tako i na školstvo u Rijeci i Sušaku. S početkom talijanske okupacije Sušaka koja se poklopila s Uskršnjim praznicima naređeno je da škole ostanu zatvorene do daljnjega, dok su nove vlasti požurile

⁹⁸ Antun GIRON i Petar STRČIĆ, *Zaobići Ingridstellung: Riječko područje u završnici Drugoga svjetskog rata*, Rijeka: Povijesno društvo Rijeka, 1995., str. 30.

⁹⁹ Ulice bile oštećene zračnim napadima i zakrčene ruševinama ili raznim preprekama. Oštećene tračnice i električni vodovi onemogućili su prometovanje tramvaja u Rijeci. Teško je oštećena kanalizacija i razoreni akvedukti koji su vodili do Sušaka. Nastradao je velik broj stambenih, javnih, i kulturnih zgrada. Brodogradilišta i industrijski objekti bili su uništeni, srušeni, ili oštećeni. Riječki i sušački lučki bazen bili su neupotrebljivi.; Ibid, str. 57-60.

¹⁰⁰ „Akt o kapitulaciji njemačkog 97. armijskog korpusa, 7. svibnja 1945.“; prijepis originala objavljen u GIRON i STRČIĆ, *Zaobići Ingridstellung: Riječko područje u završnici Drugoga svjetskog rata*, str. 102 i 103.

osnovati nove didaktičke okruge: Sušak, Bakar, Gerovo, Čabar, Malinska, Krk, i Rab.¹⁰¹ Talijanizacija se počela užurbano provoditi, jer je postavljen prijelazni trogodišnji rok za potpunu pretvorbu hrvatskih u talijanske škole. Na početku su hrvatski učitelji ostali raditi u školama uz pridošlo talijansko nastavno osoblje, no s vremenom ih se gledalo što više udaljiti ili izbaciti iz škola. Nastava se na Sušaku školske godine 1941./1942. i 1942./1943. odvijala na udžbenicima „Prime lettere“ i „Vita Italiana“ tiskanim posebno za anektirane krajeve.¹⁰² U smislu učeničkih postignuća, vlastima je bilo najvažnije da brzo napreduje učenje talijanskog jezika, te da učenici znaju dobro i s žarom pjevati fašističke pjesme. U školama se provodio nadzor kako bi se postizali ovi ciljevi. Hrvatski jezik u sušačkim školama zadesila je ironična sudbina. Osim što je bilo zabranjeno govoriti hrvatskim i pozdravljati profesore na materinjem jeziku, u Muškoj i Ženskoj realnoj gimnaziji, te u Trgovačkoj akademiji, hrvatski jezik se predavao kao *strani* jezik.¹⁰³ U ostatku škola se hrvatski jezik uopće nije učio kao predmet.

Kapitulacija Italije 8. rujna 1943. označila je kraj započetim procesima talijanizacije na sušačkim školama, i spasila mnoge nastavnike mogućih strašnih ishoda pošto su ih fašisti planirali poslati u NDH.¹⁰⁴ Do kraja započete školske godine 1943./1944. u školama se nastavilo raditi po starom jugoslavenskom programu, ali po udžbenicima koji su stizali iz NDH.¹⁰⁵ Kada su njemačke okupacijske vlasti pokušale redovito započeti s nastavom sljedeće školske godine, domaći profesori bili su lukaviji i stalno smišljali vlastima razne izgovore zbog kojih se ne može započeti s nastavom. U takvim okolnostima uspjeli su postići da se nastava ne održava do oslobođenja Sušaka, jer je bilo bolje da nema javne nastave nego da se provodi nasilna denacionalizacija. No, mnogi učitelji su nastavili privatno besplatno podučavati djecu.

¹⁰¹ Vinko BUJAN, „Školstvo u Sušaku – Rijeci i okolici za vrijeme okupacije 1941. – 1945.“, u *Rijeka: geografija, etnologija, ekonomija, saobraćaj, povijest, kultura*, ur. Jakša RAVLIĆ, Zagreb: Matica Hrvatska, 1953., str. 533 i 534.

¹⁰² Denacionalizacija se putem ovih udžbenika pokušavala provesti čak i pozivanjem na religiju. Tako se u udžbeniku „Prime lettere“ na stranici 42. moglo pronaći rečenicu „Aiutami, o Dio, a diventare u buon Italiano.“ (Pomozi mi, Bože, da postanem dobar Talijan.). U argumentiranju da anektirani krajevi doista pripadaju Italiji u školama se išlo tako daleko da su nastavnici bili upućeni tumačiti legendu o prijenosu crkve majke božje iz Trsata u Loreto u Italiji na način da je čak i Bog namjerio vezati ovaj kraj uz Italiju, te da anđeli više vole Italiju nego ovaj kraj.; Ibid, str. 535, 536 i 539.

¹⁰³ Ibid, str. 537.

¹⁰⁴ Ibid, str. 540.

¹⁰⁵ Učenicima je bilo savjetovano da iz udžbenika istrgnu stranice sa slikama poglavnika Pavelića, uz opravdanje nastavnika da Sušak ne pripada NDH. Učenici su shvatili namjeru nastavnika da se bore protiv ustaštva, te su osim stranica sa slikama istrgnuli i stranice koje su sadržavale razne članke i pjesme kojima se glorificiralo ustaštvo.; Ibid, str. 541.

Sušak se u Drugom svjetskom ratu istakao i po mnogim profesorima i učenicima koji su se pridružili partizanskom pokretu. U sušačkoj gimnaziji podignuta je spomen-ploča profesorima Franu Paraviću (poginuo na Hreljinu 1943.) i Vladimiru Švalbi (poginuo u Istri 1944.), te još četrdeset petorici učenika za koje se moglo potvrditi da su stradali u NOB-u. Nastradali su i učenici Znanstvene škole: Vjekoslav Dukić koji je strijeljan na Sušaku, te Slavko Krautzek i Miroslav Marčelja koji su poginuli u borbama oko Tuhobića. Dio učenika sa Sušaka je završio i u koncentracijskim logorima. Namjera njemačke vojske da što više opustoši Rijeku i Sušak pri povlačenju nije zaobišla ni zgrade Realne gimnazije i Građanske škole na Pećinama koje su Nijemci minirali. Zgradu gimnazije u zadnji čas je spasio domar Božo Srdoč.¹⁰⁶ Oštećena je bila i zgrada Osnovne škole u centru Sušaka, današnja Građevinska škola, koja je iznutra bila potpuno demolirana nakon duljeg boravka ustaških pripadnika u njoj.¹⁰⁷ Zbivanja Drugog svjetskog rata na riječkom i sušačkom području značajno su otežala živote roditeljima i učenicima. Denacionalizacijske namjere talijanskih vlasti koje su se već dva desetljeća mogle pratiti u Rijeci dosegnule su vrhunac nakon što je okupiran i Sušak. Kraj Drugog svjetskog rata označio je i kraj talijanizacije u školstvu Rijeke i Sušaka.

¹⁰⁶ Ibid, str. 542.

¹⁰⁷ Ibid.

V. Poslijeratna obnova školstva

Nova narodna vlast se nakon završetka Drugog svjetskog rata našla pred ozbiljnim zadatkom vraćanja normalnih tokova života u gradu, pa tako i što bržeg uspostavljanja uobičajene prosvjetne djelatnosti. U ovom poglavlju prikazana je ubrzana poslijeratna obnova gradskog školstva neposredno nakon rata, napredak školskog sustava u Rijeci tijekom druge polovice 20. stoljeća, te su opisani ideološki aspekti školovanja učenika u socijalističkoj Jugoslaviji.

Nakon završetka Drugog svjetskog rata uslijedila je diplomatska borba za priznavanje novih jugoslavenskih granica koja je završila tek 1947. godine potpisivanjem Pariškog mirovnog ugovora. Za Rijeku je bitno da se konačno cijela našla u sklopu hrvatskog teritorija. Sušak koji je u međuratnom razdoblju urbano i gospodarski sustizao vizure susjedne Rijeke, sada je napokon imao uvjete da se spoji s Rijekom u jednu gradsku cjelinu. U prostornom smislu osjećaju ujedinjenja trebalo je doprinijeti uklanjanje ostataka stare granice i izgradnja novog mosta preko Rječine, koji je pušten u funkciju 1946 godine.¹⁰⁸ U upravnom smislu ujedinjenje je provedeno donošenjem odluke o ujedinjenju te raspisivanjem i provođenjem izbora za jedinstveni Gradski narodni odbor Rijeka-Sušak, koji se od tada nastavio nazivati GNO Rijeka.¹⁰⁹

Poslijeratna Jugoslavija ukinula je monarhističko uređenje i postojala je kao federativno uređena zajednica jugoslavenskih naroda s jednostranačkim sustavom, na čelu sa Komunističkom partijom Jugoslavije. U državi se provodila centralizirana i unitaristička politika kojom se poticalo *bratstvo i jedinstvo* između naroda. Na temelju „bratstva i jedinstva“, što dobrovoljno, što prisilno, krenulo se u obnavljanje ratom pogođenih područja poduzimanjem mnogobrojnih radnih akcija. U Rijeci se odmah nakon oslobođenja prionulo radnim akcijama bez čekanja diplomatske potvrde pripadnosti grada Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji. Ubrzanim tempom se nastojalo obnoviti gradski prostor – ukloniti ruševine, očistiti ulice, obnoviti luku, popraviti oštećene brodove, popraviti oštećene željeznice, obnoviti stambene i školske zgrade, učiniti sve što je potrebno da grad opet može vitalno funkcionirati. Radnim

¹⁰⁸ BARTULOVIĆ, *Sušak 1919. – 1947.*, str. 324.

¹⁰⁹ *Ibid.*, str. 326.

akcijama je između ostalog, uklonjena i stara granica na Fiumari, izgrađen novi most na Rječini, te izgrađena cesta koja spaja naselja Krnjevo i Mlaku. Na dobrovoljnim radovima na obnovi grada i povremeno su sudjelovali i učenici.¹¹⁰ Rijeka se nakon rata ubrzano obnovila, što je pružilo temelj za daljnji razvoj grada kao pomorskog, industrijskog, trgovačkog, prometnog, društvenog i kulturnog središta regije u desetljećima koja su slijedila. U korak s takvim razvojem grada moralo je ići i narodno, hrvatsko školstvo koje se značajno razvilo i izgradilo.

Ratom pogođena Rijeka predstavljala je vrlo složen izazov za vlasti u pogledu školstva. Istovremeno s obnavljanjem grada trebalo je krenuti i s obnovom prosvjetnog i kulturnog života. Javio se cijeli niz problema koje se moralo rješavati u hodu. Osnovni problemi koji su se pojavili ponajprije su bili vezani uz stanje u kojem su se našle školske zgrade, koje su se obnavljale još i kroz 1946. i 1947. godinu.¹¹¹ Socijalni problemi bili su vezani uz materijalne mogućnosti učenika, nabavku udžbenika i školskog pribora za njih, te loše zdravstveno stanje mnogih pothranjenih i ratnim životom iscrpljenih učenika. Kadrovski problemi javili su se po pitanju deficita nastavnika koji su mogli i znali održavati nastavu na hrvatskom jeziku.¹¹² Osim toga, u Rijeci se kao specifičan problem javljaju posljedice denacionalizacijskog procesa pojačanog u međuratnom razdoblju. To se odnosi na činjenice da mnoga djeca više nisu dobro vladala materinim jezikom, i bila su odgojena pod militarističkim i fašističkim utjecajem. Dakle osim što je bilo potrebno spasiti školsku godinu 1944./1945. zbog prekida nastave tijekom ratnih operacija na području grada, trebalo je i preodgojiti učenike u tadašnjem narodnom duhu.

Gradski narodni odbor ustanovio je Povjereništvo prosvjete kojem je zadatak bio što prije započeti s normalnim školskim životom. Povjereništvo prosvjete organiziralo se u četiri odsjeka: Odsjek za talijanske škole, Odsjek za hrvatsku nastavu, Odsjek za talijanske srednje škole, i Odsjek za narodno prosvjećivanje, kulturu i umjetnost.¹¹³ U talijanskim školama započelo se s nastavom već 1. lipnja 1945. i održavala se do 20. srpnja.¹¹⁴ Pošto je talijanski školski sustav u Rijeci bio razvijen nastava se mogla vrlo brzo obnoviti, no ostao je problem za hrvatske učenike

¹¹⁰ „Djaci hrvatske gimnazije u Rijeci rade na obnovi“, Glas Istre, 2. II. 1946.

¹¹¹ „Pioniri Rijeke obnavljaju svoju školu“, Glas Istre, 20. II. 1946.; „Široka djelatnost na obnovi Rijeke“, Glas Istre, 1. II. 1947.

¹¹² Andrea ROKNIĆ BEŽANIĆ, „Rijeka od oslobođenja 1945. do Pariškog mirovnog ugovora 1947. godine“, neobjavljena doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2011., str. 237.

¹¹³ ČOP, „Riječko školstvo 1945. godine i u prvim poslijeratnim godinama“, str. 62.

¹¹⁴ Josip SOKOLIĆ, „Razvoj školstva u Rijeci poslije oslobođenja“, u *Rijeka: geografija, etnologija, ekonomija, saobraćaj, povijest, kultura*, ur. Jakša RAVLIĆ, Zagreb: Matica Hrvatska, 1953., str. 543.

jer u Rijeci nije bilo hrvatskih škola. Kako bi se čim prije i za njih osiguralo brzo i praktično rješenje nakon 20. srpnja održani su tečajevi za osnovnoškolce i srednjoškolce kako bi nadoknadili propuste.¹¹⁵ Problemu nepostojanja hrvatskih škola doskočilo se tako što je Odsjek za hrvatsku nastavu upućivao nastavni kadar u određenu talijansku školu kako bi na osnovi broja upisane djece otvorili školu ili nova razredna odjeljenja, te započeli s radom.¹¹⁶ Nova školska godina u kojoj se trebalo normalizirati rad svih škola započela je 3. rujna 1945. U tabelarnom prikazu koji slijedi predočena je struktura postojećih i osnovanih talijanskih i hrvatskih osnovnih i srednjih škola u prvim poslijeratnim godinama na području Rijeke.¹¹⁷

NAZIV ŠKOLE	TIP ŠKOLE	OSNUTAK
VII. hrvatska osnovna škola „Brusić“	sedmogodišnja	1947.
VII. hrvatska osnovna škola „Podmurvice“	sedmogodišnja	1947.
I. hrvatska osnovna škola „Turnić“	sedmogodišnja	1945.
IX. hrvatska osnovna škola „Kozala“	četverogodišnja	1945.
V. hrvatska osnovna škola „Kantrida“	četverogodišnja	1945.
VI. hrvatska osnovna škola „Mateotti“	sedmogodišnja	1949.
Vježbaonica Učiteljske škole „Mateotti“	četverogodišnja	1947.
VIII. hrvatska osnovna škola „Drenova“	četverogodišnja	1945.
II. talijanska osnovna škola „Brusić“	sedmogodišnja	1947.
III. talijanska osnovna škola „Belveder“	sedmogodišnja	1947.
IV. talijanska osnovna škola „Mateotti“	sedmogodišnja	1947.
II. talijanska osnovna škola „Gelsi“	sedmogodišnja	1947.
II. talijanska osnovna škola „Cosala“	četverogodišnja	1945.
V. talijanska osnovna škola „San Nicolo“	četverogodišnja	1945.
III. talijanska osnovna škola „Centocelle“ (Škurinje)	četverogodišnja	1945.
„Il Liceo di Fiume“ (realni i klasični smjer)	gimnazija	1946.
Hrvatska gimnazija u Rijeci (povratak sa Sušaka)	gimnazija	1947.
Hrvatska gimnazija na Sušaku (nastavak djelovanja)	gimnazija	1945.
Ekonomski tehnikum	strukovna	1948.
Pomorski tehnikum	strukovna	1948.
Tehnička škola	strukovna	-
Brodograđevna škola s praktičnom obukom	strukovna	1948.

¹¹⁵ Ibid.

¹¹⁶ Isto kao u bilješci 106, str. 86.

¹¹⁷ Podaci o imenima i osnutku škola preuzeti iz: ČOP, „Riječko školstvo 1945. godine i u prvim poslijeratnim godinama“, str. 63-84.

Metaloprerađivačka škola s praktičnom obukom	strukovna	-
Elektroškola s praktičnom obukom	strukovna	-
Škola učenika u privredi mješovitih struka	strukovna	-
Građevinska škola za učenike u privredi u Sušaku	strukovna	-

Tablica 1. Hrvatske i talijanske škole osnovane u poslijeratnoj obnovi školstva u Rijeci.

U mnogim navedenim gradskim osnovnim školama u početku su paralelno djelovali hrvatski i talijanski razredi, te zajedno radili hrvatski i talijanski učitelji, sve dok nije izvršen preustroj ovisno o broju upisivane djece, pa su škole osnovane kao zasebne hrvatske i talijanske škole krajem četrdesetih. U nekim strukovnim školama, poput Ekonomskog tehnikuma, također su djelovala talijanska odjeljenja. Može se primijetiti kako je do početka pedesetih godina prošlog stoljeća ostvaren solidan napredak u obnovi hrvatskog školstva. Osim čestog preustroja razvoj škola u poslijeratnom razdoblju obilježio je još jedan proces, izravno povezan s migracijskim zbivanjima na području Rijeke i Istre. Naime, dio talijanskog stanovništva je iseljavao u Italiju iz društveno-političkih i ekonomskih razloga, a dio hrvatskog stanovništva koji je bio protjeran u međuratnom razdoblju se vraćao natrag. Talijanska, pa ni hrvatska historiografija, još uvijek ne pruža potpuno objektivne podatke o točnom broju emigracijskog stanovništva, ali u terminima novijih procjena može se govoriti o otprilike 200.000 iseljenika s područja Rijeke i Istre u Italiju u razdoblju od 1945. do 1956. godine.¹¹⁸ Ovaj proces se odrazio na riječko poslijeratno školstvo tako što se počeo smanjivati broj učenika talijanske narodnosti i povećavati broj učenika hrvatske narodnosti, što je direktno utjecalo na preustroj škola na početku poslijeratnog razdoblja, i zatvaranje škola u kasnijim godinama. Isto tako u školama se u početku događalo i da su učenici ranije školovani na talijanskom jeziku prelazili u hrvatska odjeljenja. Hrvatski i talijanski nastavnici su u školama uglavnom dobro surađivali, no povremeno su izbijale tenzije uzrokovane stavovima pojedinaca koji se nisu mogli pomiriti s novom situacijom u gradu i promjenom odnosa stanovništva u hrvatsku korist.¹¹⁹ Sve talijanske srednje škole osim gimnazije su bile zatvorene do kraja pedesetih godina, a od osnovnih škola na talijanskom jeziku su nastavile djelovati samo škola Brusić, San Nicolo, Gelsi i Belvedere, koje

¹¹⁸ DUKOVSKI, Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. stoljeća (1918. – 1947.), str. 135.

¹¹⁹ „Izvještaj druga Boscarola tajnika Gradskog NO-a“, Glas Istre, 16. VII. 1946.

djeluju i danas.¹²⁰ U Rijeci se tada počeo odvijati obrnuti proces od onog za vrijeme riječkog *corpus separatum* i talijanske okupacije: dok su u prošlosti mnogi hrvatski roditelji slali djecu u talijanske škole kako bi se mogli bolje snaći pri zapošljavanju i napredovanju na društvenoj ljestvici, sada su roditelji talijanske manjine koja je ostala u Rijeci zbog raznih razloga upisivali djecu u hrvatske škole.¹²¹

Sagleda li se poslijeratna obnova hrvatskog školstva u Rijeci za stanovništvo u cjelini može se zaključiti da je bila prilično uspješna, budući da je porastao broj učenika koji se obrazuju: od početnih otprilike 3.500 učenika u riječkim školama 1945./1946. godine broj je narastao na 13.464 učenika u školskoj godini 1950./1951.¹²² Ovaj porast svakako predstavlja značajan rezultat u općenitim naporima za smanjivanjem neobrazovanosti i nepismenosti među stanovništvom. Lakšem ostvarenju ovog cilja doprinos su dale i dobro razvijene sušačke škole koje su obnovile svoj rad odmah nakon oslobođenja Sušaka. U Rijeci je 1945. godine otvoren i Đački dom kako bi se djeci iz udaljenijih krajeva omogućilo lakše školovanje. Zadnji ozbiljniji preustroj škola morao se provesti kada je 1958. godine Zakonom o narodnim školama na državnoj razini proglašeno obvezno osmogodišnje školovanje, te 1959. godine Zakonom o školstvu određeno da su svi građani od sedam do petnaest godina starosti dužni pohađati osnovnu školu.¹²³ Nakon toga sve četverogodišnje i sedmogodišnje osnovne škole u Rijeci i ostatku države morale su se organizirati kao osmogodišnje škole. U desetljećima koja slijede može se pratiti ekspanzivni smjer riječkog školstva.

¹²⁰ Vanni D'ALESSIO, „Politika obrazovanja i nacionalno pitanje u socijalističkoj Jugoslaviji“, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 49, br. 2. (2017.): str. 230 i 231.

¹²¹ Najviše su to činili zbog miješanih brakova, ograničenih mogućnosti školovanja, ili pokušaja uklapanja u jugoslavensko društvo. Za detaljniji pregled politike vlasti prema talijanskoj nacionalnoj manjini u Istri i Rijeci u ovom razdoblju, te postupanja roditelja oko upisa djece u talijanske ili hrvatske škole vidi: D'ALESSIO, „Politika obrazovanja i nacionalno pitanje u socijalističkoj Jugoslaviji“, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 49, br. 2. (2017.): str. 219-241.

¹²² SOKOLIĆ, „Razvoj školstva u Rijeci poslije oslobođenja“, str. 545.

¹²³ Emerik MUNJIZA, *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*, Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, 2009., str. 59 i 60.

5.1. Razvoj i napredak riječkog školstva tijekom druge polovice 20. stoljeća

Snažan gospodarski razvoj i uspon Rijeke kao industrijskog grada trajao je od 1953. do 1973. godine, a u razdoblju od 1948. do 1981. godine broj stanovnika povećao se za čak 140% (sa 68.780 na 164.071 stanovnika).¹²⁴ Veliko doseljavanje stanovništva automatski je povuklo potrebe za izgradnjom društvenih stanova. Tako je na cijelom riječkom urbanom području u šezdesetima i sedamdesetima nicao velik broj stambenih zgrada. Gotovo sva riječka naselja koja su se ovim procesom proširivala i dobivala nove stanovnike morala su popratiti novonastale promjene izgradnjom novih školskih zgrada. Giron navodi da je u razdoblju od 1969. do 1973. u na području Općine Rijeka djelovala 51 osnovna škola: taj broj uključuje 46 redovitih, tri specijalne, jednu školu za opće obrazovanje radnika i jednu nižu muzičku školu; ove brojke mogu se u organizacijskom pogledu prikazati kao 32 samostalne i matične škole, te 19 područnih škola.¹²⁵ Srednje škole broje manje, sveukupno 15 škola: četiri gimnazije, jednu muzičku školu, pet školskih centara za brodogradnju, preradu metala, trgovinu i tekstilnu industriju, elektro-kemijsku industriju, i građevinsku industriju, zatim jedan školski centar za kadrove u pomorstvu i lučki transport, jedan školski centar za zdravstvo, jedan školski centar za ekonomske i upravne kadrove, te dva specijalna školska centra.¹²⁶

Nove školske zgrade podignute na području Rijeke u razdoblju od 1965. do 1990. bile su Osnovna škola „Ivan Ćiković-Beli“ (Zamet), Osnovna škola „Vežica“, Osnovna škola „Vojak“, Osnovna škola „Kantrida“, i Osnovna škola „Gornja Vežica.“ Sportske dvorane izgrađene su Osnovnoj školi „Krnjevo“, Osnovnoj školi „Podmurvice“, Osnovnoj školi „Josip Brusić“, i Osnovnoj školi „Ivan Ćiković-Beli“, i Trgovinsko tekstilnom školskom centru. Dogradnja ili adaptacija izvršena je na Osnovnoj školi „Trsat“, Osnovnoj školi „Turnić“, Osnovnoj školi „Bobijevo“, Osnovnoj školi „Matteoti“, Osnovnoj školi „Slaviše Vajnera-Čiče“, Ekonomsko-upravnom školskom centru, Građevinskom školskom centru, Muzičkoj školi, zgradi Prve gimnazije, zgradi Talijanske gimnazije, zgradi Gimnazije „Mirko Lenac“, te Đačkom domu

¹²⁴ Nada KARAMAN AKSENTIJEVIĆ, „Razvojna obilježja gospodarstva“, u *Rijeka i regija u Titovo doba*, ur. Branimir STRENJA, Rijeka: Društvo *Josip Broz Tito* Rijeka, 2012., str. 26 i 27.

¹²⁵ Manon GIRON, „Temelji za uključivanje u *Europu znanja*“, u *Rijeka i regija u Titovo doba*, ur. Branimir STRENJA, Rijeka: Društvo *Josip Broz Tito* Rijeka, 2012., str. 126.

¹²⁶ *Ibid.*, str. 128.

Podmurvice i II. Đačkom domu u Ulici Drage Gervaisa. Svi ovi projekti realizirani su iz samodoprinosu.¹²⁷ Može se uočiti da se školstvo u navedenom vremenskom razdoblju razvijalo uglavnom kvantitativno, i to prvenstveno osnovno školstvo. U Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji se tada mogao pratiti općeniti trend primarno izgrađivanja školskih zgrada, dakle ulaganja u školske prostore, a slabije njihovog didaktičkog opremanja koje bi uvelo inovacije u nastavu.¹²⁸ Rijeka je ipak uspjela unijeti svojevrsnu inovaciju, prva je u državi uvela besplatne udžbenike za učenike (1970.) za koje se godišnje izdvajalo oko dva milijuna dinara.¹²⁹ U Rijeci se također mnogo brige posvetilo i poboljšavanju kvalifikacija nastavnčkog kadra kroz usavršavanje stručnim aktivima, seminare, savjetovanja, rad u metodičkim centrima, te omogućivanjem uključenja na izvanredni studij Pedagoške akademije u Rijeci nakon osnutka Sveučilišta.¹³⁰

Visokom obrazovanju u Rijeci stvoren je ozbiljniji razvojni okvir s datumom osnutka Sveučilišta u Rijeci 17. svibnja 1973., i udruživanjem svih visokoškolskih ustanova u Sveučilište 1981. godine.¹³¹ Nakon udruživanja Sveučilište je brojalo osam fakulteta. U Tablici 2. prikazani su nazivi visokoobrazovnih institucija, godine njihova osnutka, te broj studenata i nastavnika.¹³²

NAZIV INSTITUCIJE	GODINA OSNUTKA	STUDENTI	NASTAVNICI
Ekonomski fakultet	1961.	1.214	35
Tehnički fakultet – Rijeka	1960.	872	135
Medicinski fakultet	1955.	703	57
Hotelijerski fakultet Opatija	1961.	583	48
Stomatološki odjel Medicinskog fakulteta u Rijeci	1955.	136	-
Pedagoški fakultet – Rijeka	1953.	1.538	100
Fakultet graditeljskih znanosti – Rijeka	1976.	713	34

¹²⁷ Ibid, str. 128-131.

¹²⁸ Stanko ANTIĆ, *Školstvo u svijetu. Komparativna analiza hrvatskog i europskog (svjetskog) školstva*, Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor, 1993., str. 271.

¹²⁹ GIRON, „Temelji za uključivanje u *Europu znanja*“, str. 127.

¹³⁰ Ibid, str. 127 i 128.

¹³¹ Ibid, str. 131.

¹³² Podaci za tabelarni prikaz koji se odnose na broj učenika i nastavnika preuzeti su iz: Statistički godišnjak Zajednice općine Rijeka 1981., Rijeka: Zavod za statistiku Zajednica općina Rijeka, prosinac 1981., str. 461. Podaci o osnivanju fakulteta preuzeti su iz: GIRON, „Temelji za uključivanje u *Europu znanja*“, str. 131 i 132.

Fakultet za saobraćaj i pomorstvo – Rijeka	1978.	792	53
Pravni fakultet – Rijeka	1973.	1.018	22
UKUPNO:	-	7.569	484

Tablica 2. Visoko školstvo Rijeke u akademskoj godini 1980./1981.

Usporedi li se u tablici broj studenata prema fakultetima, razvidno je da najviše studenata broji Pedagoški fakultet – njih 20,32% od ukupnog broja studenata na Sveučilištu obrazovalo se za prosvjetni kadar. Dobiveni podatak slaže se i s ranije navedenom činjenicom da se mnogo brinulo o poboljšanju kvalifikacija nastavnčkog kadra. Također, usporedi li se u pogledu brige za kvalitetu učeničkog i nastavnčkog školovanja prosvjetna politika u monarhističkoj Jugoslaviji sa prosvjetnom politikom vlasti u socijalističkoj Jugoslaviji, može se zaključiti da je za obrazovanje i učenika i nastavnčkih kadrova vođena puno veća briga u socijalističkoj Jugoslaviji, odnosno da je školovanje općenito bilo više cijenjeno i ozbiljnije mu se pristupalo. No, vjerojatno kulturna osviještenost nije samo razlog tome, već iza te brige vlasti stoje i mnogo dublja ideološka pozadina. Koliko god se napredak školstva u Rijeci od 1945. do 1990. godine činio uznapređovalim u odnosu na prethodna razdoblja, on je poprimio nova društvena obilježja, kao i uostalom cjelokupno školstvo u socijalističkom uređenju.

Ideološki zadatak škola ostvarivao se postepeno: tijekom rata i u prvim poslijeratnim godinama najprije se pristupilo što većem smanjivanju nepismenosti, zatim ideološkoj edukaciji nastavnika, te se nakon uvođenja obaveznog osmogodišnjeg obrazovanja ozbiljnije pristupilo politiziranju funkcije škole. Crkveni i apolitični elementi u školstvu su postali nepoželjni, a u oblikovanju „novog“ socijalističkog školovanja vrlo se velika pažnja posvećivala skupini tzv. nacionalnih predmeta: materinjem jeziku, povijesti, zemljopisu i glazbenom odgoju.¹³³ Udžbenici su prolazili stroge kontrole vlasti prije puštanja u optjecaj kao nastavna sredstva.¹³⁴ Školovanje je trebalo poslužiti efikasnom usađivanju *bratstva i jedinstva* među učenike, tako što su oni morali učiti o povijesti i kulturi drugih naroda SFR Jugoslavije, te producirati „uzorne

¹³³ Snježana KOREN, *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945. – 1960.)*, Zagreb: Srednja Europa, 2012., str. 68.

¹³⁴ Školskim pitanjima i nadzorom bavilo se nekoliko tijela: Komisija za školstvo, Odjeljenje za agitaciju i propagandu CK KPJ (Agitprop CK KPJ), Ideološka komisija CK SKJ, te republička ministarstva prosvjete. Ibid, str. 34 i 52.

stručno osposobljene radnike“ koji će biti nositelji industrijskog razvoja zemlje.¹³⁵ Kao dodatni element javlja se kult ličnosti: kao što su djeca u Italiji za vrijeme fašizma bila „sinovi vučice“, tako su djeca u Jugoslaviji bila „Titovi pioniri“, najbolji učenici koji su na njegov rođendan nosili štafetu. Odgoj djece u socijalističkom uređenju je zapravo imao katastrofalne posljedice koje su se objelodanile tek nakon raspada Jugoslavije. Kada se podvuče crta pod ovim razdobljem školstva u Rijeci uočava se da je hrvatsko školstvo napokon bez otežavajućih utjecaja i zabrana moglo proraditi na narodnom jeziku, ali ipak nije moglo potpuno slobodno djelovati zbog zatiranja nacionalnih posebnosti u državi, i zbog konstantnog ideološkog pritiska koji je oblikovao svjetonazore učenika u smjeru komunizma i unitarizma.

¹³⁵ Ibid, str. 68.

VI. Prema suvremenom hrvatskom školstvu u Rijeci

Socijalistička Jugoslavija se krajem osamdesetih godina prošloga stoljeća nalazila u gospodarskim poteškoćama. U političkoj sferi sve se više očitovalo nastojanje Srbije da usmjeri državu u još jači unitarizam i centralizam vođen srpskom hegemonijom. Tome su se opirali hrvatski i slovenski krugovi. Postalo je jasno da su razmimoilaženja između hrvatskih i srpskih krugova po pitanju statusa u Jugoslaviji prevelika, i da hrvatski entitet mora potražiti samostalni razvojni put. U ovom poglavlju prikazano je kako se školstvo u Rijeci nastavilo izgrađivati u demokratskim uvjetima nakon osamostaljenja Republike Hrvatske.

Politički pluralizam ozakonjen je 1989. godine, a u Hrvatskoj su se registrirale trideset i tri stranke. Hrvatski sabor je utemeljen 30. svibnja 1990. i predsjednikom Republike Hrvatske postao je dr. Franjo Tuđman. 22. prosinca iste godine donesen je Ustav. Raspisan je referendum na kojemu se 93,24% stanovnika izjasnilo za uspostavljanje samostalne hrvatske države.¹³⁶ 25. lipnja 1991. Republika Hrvatska je proglašena suverenom i samostalnom državom. Nakon ovih zbivanja Hrvatska se našla pod velikosrpskom agresijom koja je trajala od ljeta 1991. do 1995. godine, kada su odlučujuće vojno-redarstvene akcije „Bljesak“ i „Oluja“ privedle Domovinski rat kraju. Međunarodno priznanje Hrvatske stiglo je 15. siječnja 1992., a primljena je u Ujedinjene Narode 22. svibnja iste godine.

Tijekom Domovinskog rata u samoj Rijeci se nisu vodile borbene operacije, ali grad i cijela Primorsko-goranska županija¹³⁷ bile su značajne za opskrbu bojišnica i zaprimanje izbjeglica iz ratnih krajeva. Opasnost je bila kratkotrajna i dolazila je iz vojarni u Klani, Permanima, na Katarini, Trsatu i iz Delnica, sve dok pregovorima nije postignuto napuštanje vojarni i odvoz oružja preko kontejnerske luke na Sušaku. Iz Rijeke su mnogi dragovoljci odlazili u rat. U Rijeci su osnovane 111., 128. i 138. brigada zboru Narodne garde. Nakon

¹³⁶ STANČIĆ, Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću, str. 237.

¹³⁷ Primorsko-goranska županija sa sjedištem u Rijeci je ustrojena 14. travnja 1993. godine. Obuhvaća prostore Zapadne Hrvatske: Gorski Kotar, najveći dio Kvarnerskog primorja s otocima, i sjeveroistočni dio Istre. U sastav županije ušli su gradovi Crikvenica, Čabar, Krk, Novi Vinodolski, Rab, Rijeka, i Opatija, te još 28 općina.; vidi članak: „Stvaranje samostalne i nezavisne Republike Hrvatske“, u *Primorsko-goranska županija: povijesni pregled od najstarijih vremena do današnjih dana*, ur. Ljubomir STEFANOVIĆ, Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 1996., str. 243.

završetka rata županija i ostatak Hrvatske prolaze proces gospodarske tranzicije, prelaska iz socijalističkog u tržišno-kapitalističko gospodarstvo.

Što se tiče prosvjete i školstva, u Hrvatskoj se morao izvršiti prijelaz iz socijalističkog ideološkog sustava u demokratski model neopterećen politikom. To je najprije zahtijevalo izmjene starih nastavnih programa koji su bili „značajno ideološki opterećeni i preopsežni, detaljistički propisani i u svom sadržajnom dijelu veoma konzervativni.“¹³⁸ Pokazalo se da je nakon raspada Jugoslavije znanje učenika bilo opterećeno industrijskom pedagogijom, tzv. „kultom znoja“ i „manualnim radom“.¹³⁹ Učenicima je trebalo pružiti ne samo udžbenike lišene nepotrebnih ideoloških sadržaja i iskrivljenih interpretacija povijesti koje su veličale NOB, već i provesti proces demokratiziranja i osuvremenjivanja škola, koji se nije mogao izvršiti preko noći. Bilo je potrebno određeno vrijeme kako bi hrvatske škole mogle uhvatiti korak s europskom dimenzijom obrazovanja.

Nakon Domovinskog rata početkom devedesetih godina riječko školstvo je dobilo sve uvjete za nastavak razvoja u slobodnom nacionalnom i demokratskom duhu, pedagoški neopterećeno politikom i oslobođeno svih stranih utjecaja koji su ga obilježili u prošlosti. U Rijeci su neke postojeće škole nastavile djelovati pod starim imenima, a neke su uklonile značajke socijalizma iz njih i nastavile djelovati pod novim imenima. Sustav hrvatskih osnovnih škola u Rijeci obuhvaća: Osnovnu škola „Brajda“, Osnovnu škola „Centar“, Osnovnu školu „Eugen Kumičić“ na Krnjevu, Osnovnu školu „Fran Franković“ na Drenovi, Osnovnu školu „Gornja Vežica“, Osnovnu školu „Ivana Zajca“ na Škurinjama, Osnovnu školu „Kantrida“, Osnovnu školu „Kozala“, Osnovnu školu „Nikola Tesla“ u centru grada, Osnovnu školu „Pećine“, Osnovnu školu „Pehlin“, Osnovnu školu „Podmurvice“, Osnovnu školu „Srdoči“, Osnovnu školu „Škurinje“, Osnovnu školu „Trsat“, Osnovnu školu „Turnić“, Osnovnu školu „Vežica“ na Podvežici, Osnovnu školu „Vladimir Gortan“ na Vojaku, i Osnovnu školu „Zamet“.¹⁴⁰ Od škola za talijansku nacionalnu manjinu djeluju OŠ Scuola elementare Belvedere

¹³⁸ ANTIĆ, *Školstvo u svijetu. Komparativna analiza hrvatskog i europskog (svjetskog) školstva*, str. 289.

¹³⁹ Ibid, str. 269.

¹⁴⁰ Vlada Republike Hrvatske, „Odluka o donošenju Mreže osnovnih i srednjih škola, učeničkih domova i programa obrazovanja“, Narodne Novine br. 70/2011 (21.6.2011.), str. 37. i 38.; vidi poveznicu: [https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2011_06_70_1515.html], (stranici pristupljeno 17.09.2018.).

na Kozali, OŠ Scuola elementare Dolac u centru grada, OŠ Scuola elementare Gelsi na Podmurvicama, i OŠ Scuola elementare San Nicolo na Krnjevu.¹⁴¹

Sustav srednjeg školstva u Rijeci obuhvaća: gimnazije Ekonomsku školu „Mije Mirkovića“, Elektroindustrijsku i obrtničku školu, Srednju školu za elektrotehniku i računalstvo, Glazbenu školu „Ivana Matetića Ronjgova“, Graditeljsku školu za industriju i obrt, Građevinsku tehničku školu, Prirodoslovnu i grafičku školu, Medicinsku školu, Prometnu školu, Strojarsku školu za industriju i obrtnička zanimanja, Strojarsko brodograđevnu školu za industrijska i obrtnička zanimanja, Tehničku školu za strojarstvo i brodogradnju, Trgovačku i tekstilnu školu, Školu za primijenjenu umjetnost, Srednju školu „Andrije Ljudevita Adamića“, te talijansku srednju školu Liceo di Fiume.¹⁴²

U gradu smještaj učenika omogućuju Učenički dom „Kvarner“, Učenički dom „Podmurvice“, Dom učenika Sušak, i Ženski dom Marije Krucifikse Kozulić.¹⁴³ Također vrijedi istaknuti i da se za obrazovanje učenika s posebnim potrebama na području Rijeke i okolice skrbe dvije ustanove, Centar za odgoj i obrazovanje na Belvederu s područnim odjelima Baredice, Fortica i Oštro, te Centar za autizam na Potoku.¹⁴⁴

Do kraja devedesetih godina Sveučilište u Rijeci brojalo je osam fakulteta: Ekonomski fakultet, Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu, Filozofski fakultet, Građevinski fakultet, Medicinski fakultet, Pomorski fakultet, Pravni fakultet, i Tehnički fakultet.¹⁴⁵

¹⁴¹ Ibid, str. 37.

¹⁴² Ibid, str. 143 i 144.

¹⁴³ Ibid, str. 146.

¹⁴⁴ Ibid, str. 93 i 94.

¹⁴⁵ “Sastav Sveučilišta u Rijeci”, Uniri; vidi poveznicu:

[https://www.uniri.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=325&Itemid=113&lang=hr&jj=1537175661547], (stranici pristupljeno: 17.09.2018.).

ZAKLJUČAK

Riječko školstvo je od samih začetaka bilo podvrgavano denacionalizacijskim procesima. Talijanski jezik se ustalio u školama iz razloga što je bio jezik pomorstva i trgovine. Njemački jezik se učio u školi jer se morao znati kao službeni jezik Monarhije. Mađarski jezik je svoje mjesto u Rijeci izborio uspostavom *corpus separatuma*. Do kraja Austro-Ugarske monarhije u Rijeci su simultano korišteni talijanski i mađarski kao uporabni jezici u javnom životu, što se iskorištavalo za manipulacije popisima stanovništva u korist vladajućih, talijanske gradske uprave i mađarskog gubernija. Završetkom Prvog svjetskog rata mađarsko stanovništvo napušta Rijeku, a talijanska manjina izborila je prevlast u većinski hrvatskom gradu. Nakon aneksije Rijeke Kraljevini Italiji stanovnici žive život odvojen društveno i gospodarski neprirodnom granicom na Rječini: Sušačani žive u Kraljevini SHS, od 1929. Kraljevini Jugoslaviji, a Riječani žive pod represivnim fašističkim sustavom. Drugi svjetski rat donosi fašističku okupaciju i na Sušak, te tako na par godina i stanovništvo Sušaka biva izloženo procesima koji su dva desetljeća prije započeli u anektiranoj Rijeci. Nakon kapitulacije Italije Sušak okupira vojska nacističke Njemačke. Pobjedu u ratu odnose antifašistički borci predvođeni komunističkom strankom, koja ju prvim poslijeratnim godinama učvršćuje vlast. Rijeka i Sušak se ujedinjuju i nastavljaju se razvijati kao jedan grad u socijalističkoj Jugoslaviji. Rijeka doživljava industrijski uspon, značajno urbanističko širenje i porast stanovništva. Nakon raspada Jugoslavije i zbivanja Domovinskog rata, Rijeka nastavlja svoj razvoj u sastavu demokratske Republike Hrvatske.

Sva navedena povijesno-politička zbivanja i previranja koja su izvršila svoj utjecaj i na društveno-kulturni razvoj Rijeke kao grada u dvadesetom stoljeću također su oblikovala i okvire u kojima je riječko školstvo moglo djelovati. Može se uočiti da se intenzivna denacionalizacija – talijanizacija u školstvu provodila sve do početka četrdesetih godina prošloga stoljeća. Nakon prestanka talijanizacije riječko školstvo više nije bilo „blokirano“ osnivati škole na narodnom jeziku, ali se našlo pod ideološkim pritiskom komunističke vlasti. Može se zaključiti da su uvjeti za razvoj hrvatskog školstva u Rijeci u zdravom nacionalnom duhu tijekom velikog dijela dvadesetog stoljeća bili zatvoreni i vrlo ograničavajući. Tek s osamostaljenjem Republike Hrvatske hrvatsko školstvo u Rijeci zaživjelo je u potpunoj slobodi, u demokratskom društvu u kojem su represivni utjecaji na školstvo postali daleka prošlost.

SAŽETAK

Ovaj rad bavi se problematikom razvoja školstva u gradu Rijeci tijekom 20. stoljeća. Cilj rada je pružiti pregled denacionalizacijskih utjecaja prisutnih u riječkoj prosvjeti, te prikazati kako se razvijalo narodno hrvatsko školstvo u drugoj polovici 20. stoljeća. U radu je najprije pružen povijesni pregled razvoja riječkog školstva od začetaka do početka 20. stoljeća, a zatim se pristupa proučavanju stanja u prosvjeti kroz nekoliko tematskih poglavlja: do završetka Prvog svjetskog rata, u međuratnom razdoblju, tijekom Drugog svjetskog rata, u socijalističkoj Jugoslaviji, te u demokratskoj Republici Hrvatskoj. Rad prikazuje kako su kompleksna povijesno-politička zbivanja i previranja oblikovala razvoj riječkog školstva, te s kojim se denacionalizacijskim utjecajima ono suočavalo.

Ključne riječi: riječko školstvo, talijanizacija školstva, mađarizacija školstva, germanizacija školstva, unitarizam, politizacija školstva.

SUMMARY

This paper deals with the problematics of schooling development in Rijeka over the course of 20th century. This paper aims to offer a review of the denationalization influences present in Rijeka's education, and present the way Croatian schooling developed in the second half of 20th century. The paper first offers a historical overview of education development in Rijeka from beginnings to the turn of 20th century, and then approaches studying the education conditions through a couple of thematic chapters: until the end of World War I., in between the world wars, during World War II., in socialist Yugoslavia, and in democratic Republic of Croatia. The paper shows how complex historical and political events and turmoil have shaped the development of educational system in Rijeka, and which denationalization influences it encountered.

Keywords: education in Rijeka, Italianization in education, Hungarization in education, Germanization in education, Unitarianism, politicization of education.

LITERATURA

KNJIGE I ZBORNICI:

Željko BARTULOVIĆ, *Sušak 1919. – 1947.*, Rijeka: Adamić; Državni arhiv u Rijeci; Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2004.

Dušan BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb: Golden marketing, 1999.

Paškal CVEKAN, *Trsatsko svetište Majke Milosti i Franjevci njeni čuvari*, Trsat: Ofset tisak „Plamen“ Slavonski Brod, 1985.

Milivoj ČOP, *Riječko školstvo: (1848. – 1918.)*, Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 1988.

Darko DUKOVSKI, *Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. stoljeća (1918. – 1947.)*, Zagreb: Leykam International, 2010.

Darko DUKOVSKI, *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća. II. dio (1914. – 1999.)*, Zagreb: Alinea, 2005.

Dragutin FRANKOVIĆ, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Zagreb: Pedagoško-književni zbor, 1958.

Antun GIRON i Petar STRČIĆ, *Zaobići Ingridstellung: Riječko područje u završnici Drugoga svjetskog rata*, Rijeka: Povijesno društvo Rijeka, 1995.

Ferdo HAUPTMANN, *Rijeka: od rimske Tarsatike do hrvatsko-ugarske nagodbe*, Zagreb: Matica Hrvatska, 1951.

Danilo KLEN, *Povijest Rijeke*, Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 1988.

Snježana KOREN, *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945. – 1960.)*, Zagreb: Srednja Europa, 2012.

Radmila MATEJČIĆ, *Kako čitati grad*, Rijeka: Naklada Kvarner, 2013.

Emerik MUNJIZA, *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*, Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, 2009.

Andrija RAČKI, *Iz prošlosti Sušačke gimnazije*, Rijeka: Adamić, 2007.

Andrija RAČKI, *Povijest grada Sušaka*, Rijeka: Skupština općine Rijeka, 1990.

Andrea ROKNIĆ BEŽANIĆ, „Rijeka od oslobođenja 1945. do Pariškog mirovnog ugovora 1947. godine“, neobjavljena doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2011.

Nikša STANČIĆ, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb: Barbat, 2002.

Ljubinka TOŠEVA-KARPOWICZ, *D'Annunzio u Rijeci: mitovi, politika i uloga masonerije*, Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 2007.

Igor ŽIC, *Kratka povijest grada Rijeke*, Rijeka: Adamić, 2010.

Primorsko-goranska županija: povijesni pregled od najstarijih vremena do današnjih dana, ur. Ljubomir STEFANOVIĆ, Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 1996.

PRILOZI I ČLANCI U ZBORNICIMA I ČASOPISIMA:

Vinko ANTIĆ, „Sušak – Rijeka i okolica u Narodnooslobodilačkoj borbi“, u *Rijeka: geografija, etnologija, ekonomija, saobraćaj, povijest, kultura*, ur. Jakša RAVLIĆ, Zagreb: Matica Hrvatska, 1953.

Fran BARBALIĆ, „Pitanje narodnosti u Rijeci“, u *Rijeka: geografija, etnologija, ekonomija, saobraćaj, povijest, kultura*, ur. Jakša RAVLIĆ, Zagreb: Matica Hrvatska, 1953.

Vinko BUJAN, „Školstvo u Sušaku – Rijeci i okolici za vrijeme okupacije 1941. – 1945.“, u *Rijeka: geografija, etnologija, ekonomija, saobraćaj, povijest, kultura*, ur. Jakša RAVLIĆ, Zagreb: Matica Hrvatska, 1953.

Viktor CAR EMIN, „Osvrt na protuhrvatsku djelatnost isusovaca u Rijeci“, u *Rijeka: geografija, etnologija, ekonomija, saobraćaj, povijest, kultura*, ur. Jakša RAVLIĆ, Zagreb: Matica Hrvatska, 1953.

Milivoj ČOP, „Riječko školstvo 1945. godine i u prvim poslijeratnim godinama“, *Rijeka*, sv. 1 (god. IX.): str. 55-88.

Vanni D'ALESSIO, „Politika obrazovanja i nacionalno pitanje u socijalističkoj Jugoslaviji“, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 49, br. 2. (2017.): str. 219-241.

Manon GIRON, „Temelji za uključivanje u *Europu znanja*“, u *Rijeka i regija u Titovo doba*, ur. Branimir STRENJA, Rijeka: Društvo *Josip Broz Tito* Rijeka, 2012.

Nada KARAMAN AKSENTIJEVIĆ, „Razvojna obilježja gospodarstva“, u *Rijeka i regija u Titovo doba*, ur. Branimir STRENJA, Rijeka: Društvo *Josip Broz Tito* Rijeka, 2012.

Milan MARJANOVIĆ, „Rijeka od 1860. do 1918.“, u *Rijeka: geografija, etnologija, ekonomija, saobraćaj, povijest, kultura*, ur. Jakša RAVLIĆ, Zagreb: Matica Hrvatska, 1953.

Milivoj MEZORANA, „Borba hrvatske gimnazije u Rijeci“, u *Rijeka: geografija, etnologija, ekonomija, saobraćaj, povijest, kultura*, ur. Jakša RAVLIĆ, Zagreb: Matica Hrvatska, 1953.

Maja POLIĆ i Nela ERDELJAC, „Riječko školstvo na stranicama Novoga lista od 1900. do 1905. godine“, *Rijeka*, sv. 2, god. XVIII., str. 27-50.

Ivo SUČIĆ, „Rijeka 1918. – 1945.“, u *Rijeka: geografija, etnologija, ekonomija, saobraćaj, povijest, kultura*, ur. Jakša RAVLIĆ, Zagreb: Matica Hrvatska, 1953.

IZVORI:

„Hrvatsko-ugarska nagodba 1868. godine“, u *Na vrelima hrvatske povijesti*, ur. Hrvoje MATKOVIĆ, Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2005.

„Statut Autonomne udruge (Rijeka, 1900.)“, u *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842. – 1914.*, ur. Tihomir CIPEK i Stjepan MATKOVIĆ, Zagreb: Disput, 2006.

Cenni sommari sul censimento della popolazione di Fiume e suo distretto col 31. dicembre 1900.

Statisztikai adatok Fiume városáról és forgalmáról Budapest: Magyar Kir. Központi statisztikai hivatal, 1901.

Giovanni Rubini (Ivan Rubinić): „Rijeka prije Prvog svjetskog rata i danas s obzirom na političku aktivnost“, memorandum objavljen u: Ivo SUČIĆ, „Rijeka 1918. – 1945.“, u *Rijeka:*

geografija, etnologija, ekonomija, saobraćaj, povijest, kultura, ur. Jakša RAVLIĆ, Zagreb: Matica Hrvatska, 1953., str. 300-304.

„Akt o kapitulaciji njemačkog 97. armijskog korpusa, 7. svibnja 1945.“; prijepis originala objavljen u Antun GIRON i Petar STRČIĆ, *Zaobići Ingridstellung: Riječko područje u završnici Drugoga svjetskog rata*, Rijeka: Povijesno društvo Rijeka, 1995., str. 102 i 103.

Statistički godišnjak Zajednice općine Rijeka 1981., Rijeka: Zavod za statistiku Zajednica općina Rijeka, prosinac 1981.

Vlada Republike Hrvatske, „Odluka o donošenju Mreže osnovnih i srednjih škola, učeničkih domova i programa obrazovanja“, Narodne Novine br. 70/2011 (21.6.2011.), str. 37. i 38.; URL: [https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2011_06_70_1515.html], (stranici pristupljeno 17.09.2018.).

“Sastav Sveučilišta u Rijeci”, Uniri; URL:

[https://www.uniri.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=325&Itemid=113&lang=hr&jj=1537175661547], (stranici pristupljeno: 17.09.2018.).

PERIODIKA:

„Bez hrvatske škole na Rieci“, Novi list, 299, 15.XII.1910.

„Školske prilike na Drenovi“, Novi List, 207, 29.VIII.1913.

„Za hrvatsku školu na Rijeci“, Novi list, 134, 14.VI.1901.

„Proti hrvatskoj školi na Rieci“, Novi list, 296, 30.XII.1902.

„Za hrvatsku školu na Rieci“, Novi list, 28, 5.II.1903.

“Osnutak hrvatske pučke škole na Rieci“, Novi list, 207, 1.IX.1909.

„Za hrvatsku školu na Rieci“, Novi list, 248, 19.X.1909.

“Glavna skupština društva “Ljudevit Gaj””, Novi list, 79, 2.IV.1912.

„Žalosna pojava“, Novi list, 248, 7.IX.1904.

„Djaci hrvatske gimnazije u Rijeci rade na obnovi“, Glas Istre, 2. II. 1946.

„Pioniri Rijeke obnavljaju svoju školu“, Glas Istre, 20. II., 1946.

„Široka djelatnost na obnovi Rijeke“, Glas Istre, 1. II. 1947.

„Izvještaj druga Boscarola tajnika Gradskog NO-a“, Glas Istre, 16. VII. 1946.